

SZABÓ Mária:

TÁRSADALMI MOZGALMAK ÉS POLITIKAI TILTAKOZÁS – történeti és összehasonlító perspektívában

REJT FEL KLADÓ, Budapest 2004.

I. A társadalmi mozgalmak kutatását orientáló elméleti keretek

A társadalmi mozgalmak vizsgálatát sajátos, ellentmondásos kettősség jellemzi a társadalomtudományban. A társadalmi mozgalom a társadalmi élet alapvető kategóriája. A jelenség kutatása régi és nagy hagyományokra tekinteth vissza a társadalmi-politikai gondolkodás történetében. Mégis, kutatása a társadalomtudományban viszonylag periferális.

Mi ennek a mellőzöttségnek a magyarázata? A témából, és feldolgozásának jellegéből eredő általános, illetve a különböző társadalmi-politikai keretfeltételeket tükröző sajátos tényezők, tendenciák adják meg a választ. Mivel a társadalmi mozgalmak a „társadalmi dinamika” olyan kevésbé formalizált-strukturált tényszerű, amelyek a társadalmi struktúrák és folyamatok határterületein helyezkednek el, könnyen „két szék között a pad alá” csúsznak a társadalmi struktúra, illetve a társadalmi folyamatok kutatása között. Az empirikus orientált társadalomkutatás számára nehezen megfogható jelenségek, spontán, átmeneti, nem-intenzívenyesített voltak következtében „morfológiák” sajátosságai helyett inkább ideológiák, céljaink, programjaink kerültek a társadalomtudományok boncképe alá. Míg így egyrészt az ideológia-kutatás hagyományos vadászterületévé váltak, másrészt „csontvázaink”, az általuk kialakított szervezeti-intenzív formák problémáit a szervezetszociológia integrálta periferikusan. A társadalmi mozgalmak problémáit „szétfolyó” jellegük következtében a társadalomtudományban könnyen váltak és válhatnak a már elkülönült telepített kutatási irányzatok elérő területeinek részévé. Ma már így elveszítik önállóságukat a társadalomtudományi „észrevetés” számára.

Mennyire más volt a helyzet a szociológia „őstörténeténél”? A szociológia és a társadalmi (szociális) mozgalom összefonódott a kor uralkodó társadalmi mozgalmával a szocializmussal. A közös „societas”-gyök mellett összekötötte őket, hogy a szociológia empirikus vizsgálódási terepét a társadalmi mozgalomban látta, sőt orientálni is kívánta azt – gondoljunk csak Saint-Simon és Comte próbálkozásaira. A társadalomtudomány és a társadalmi-politikai mozgalom differenciálódása, amely a „tudomány” keletkezésének és fejlődésének szűk-szerű feltétele volt, a társadalomtudományi reflexió és a társadalmi mozgalom elidegenedéséhez vezetett. Az akadémikus társadalomtudomány hosszú időre még az elemzés tárgyaként is szinte elfelejtette a társadalmi mozgalmat.

Ez az „elszakadás” azonban sosem volt teljes a társadalomtudományban. Különböző elmszavak és besorolások alatt, de mindig akadnak olyanok, akik figyelmet szenteltek a témának. A változó irányú és indíttatású „búvópatakszerű” érdeklődés a társadalomkutatásban részben a társadalmi mozgalmak egyik sajátosságával függ össze. A mozgalmak bizonyos periódusban háttérbe szorulnak a társadalmi-politikai életben, „átpályuk van”, majd ismét megjelennek, és az érdeklődés homlokterébe

kerülnek. Ez a ciklikus, jelleg mutatkozik meg a társadalmi mozgalmak társadalomtudományi kutatásában.

De mi volt a helyzet a szocialista országokban? Érdekes módon, bár a munkásmozgalom a társadalmi mozgalmakkal foglalkozó kutatásnak mindenkor az egyik nagy, vagy talán a legnagyobb, "hala" volt, mégsem alakult ki a szocialista országok társadalomkutatásában komoly bázisa a mozgalmak vizsgálataának. A munkásmozgalom itt azonosult "a" mozgalommal, s megközelítései határozott ideológiai-életfilozófiai szemléletet uraltak. Ez nem tette lehetővé, leszámítva bizonyos munkásmozgalommal kapcsolatos történeti részleteket, a társadalomtudomány reflexív kialakulását. Sőt a téma ideológikus, "hipolitizált" jellege, az annyi is nehezképpen lábrakapó szociológia és politikahudomány művelőit elriasztotta a "mozgalmi" témától. Nem csoda így, hogy a társadalmi mozgalmak társadalomtudományi vizsgálata a munkásmozgalom történetére szűkölt.

Megkérdem itt röviden bemutatni a társadalmi mozgalmak vizsgálatának fejlődését és főbb irányzatait a polgári társadalomkutatásban és befejezésül ennek alapján megfogalmazni ebből a tanulmányt a társadalmi mozgalmak hazai politikatudományi kutatása számára.

Nyilvánvaló, hogy nem kirekeszthetők teljes egészére a korlátozott és körülhatárolható, ám mégis szerteágazó terület bemutatásában. A politikatudomány szemszögéből kívánom végrehajtani ezt, s így hátrébe szorul egy sor szociológiai, antropológiai, társadalomtörténeti, szociálpszichológiai probléma. Csak az általános, elméleti jellegű paradigmák felvillantására szorítkozom, nem tudom érzékelteni a részletek sokszínűségét és sokféléességét, a különféle irányzatok belső differenciáltságát.

1. Mi a társadalmi mozgalom?

A definíciós probléma megoldása e területen sem tartozik a társadalomkutatás erősségei közé. Azonban ez esetben mégis tanulságos előjártóban kicsit körbejárni a jelenség meghatározására tett próbálkozásokat. Ugyanis, "hiánykategóriáról" van szó, azaz olyanról, amelynek hétköznapi értelemben vett használata urálja a hazai tudományos gondolkodást. Ezért hasznos a definíciós kísérletek átfestülése abból a szempontból, hogy hol és mikben tróják körül a fogalom jelentéstartalmát, fő sajátosságait. Nem célom ezzel az áttekintéssel új meghatározás, de egyáltalán definíció megalkotás sem, inkább annak a problématarományának a körülírása, amelyben a társadalmi mozgalmak kutatása zajlik.

A társadalmi mozgalmat a definíciós kísérletek túlnyomó többsége sajátos szegmális-együttlennek, társadalmi csoportnak, kollektívumnak,¹ illetve sajátos, kollektív,

¹ „bizonyos kontinuitással tevékenykedő csoport...” TURKER-KULLAN, 308. „tagjaiban növekvő csoportossággal...” RAHISTEPI, 130.

társadalmi tevékenységnek? tekintve Sajátosságát. Azonban az a dinamizmus, amelynek mincenek határozott, formalizált intézményes, keleti? Az intézményekkel szervezettekkel szemben a spontán, dinamikus, átmeneti, kreatív jellegű emelők ki. Azonban itt a téma egyik fő világonja merül fel: a mozgalom nem lehet intézményes? felt, formalizáltan szervezett, ugyanakkor bizonyos fokú strukturáltság, cél-racionális felépítése szükséges van? Így az intézményes és a mozgalmak háttára szükségesszerűen egybenosódik, és a definíciók hol az elkülönítést, hol az érintkezést hangsúlyozzák.

A mozgalomnak ilyen, a felépítési sajátosságára épülő, morfológiai lényegzők alapján megalkotott fogalmi jegyet a meghatározási kísérletekben mindig kiegészítjük? Ideológiára, a célokra, ideológiákra utaló vonásokkal. Sőt bizonyos definíciókban ezek kerülnek előtérbe és a mozgalom maga a hitek és értékek alapján határozódik meg. Ez a megközelítés a morfológiai jegyek morfológiai jellege (több-kevesebb szervezetség, a „terjedési sebesség” lelassulása, visszaessése stb.) következtében a definíció számára elegendő, és relatív voltuk miatt az eszmék és értékek világosabb minőségi sajátosságaira kíván alapozni. Indoka másképp az, hogy a társadalmi mozgalom folyton változó tagsággal, alapjaival szemben az értékek-ideológiák jelentik a kontinuitás egyik elemét, az identitás alapját. Ebben a törekvésben uralkodik a célok minőségi jegyeként a társadalmi mozgalmak a társadalmi-intézményi változás, az. ideológiák, a modernizáció emelése. A társadalmi mozgalmat eszerint morfológiai struktúrájától (a személy, ör. nagyságtól, a szervezetség jellegétől stb.) tekintve függetlenül, az alapvető, lényegi társadalmi változás célkitűzése határozza meg?

A léleológiai, célkitűző oldalnak ez az uralkodó tartalmi körülírása a társadalmi mozgalmat társadalomstruktúrális aspektusban értelmezi. Azaz a társadalmi struktúra lényeges megváltoztatásának manifeszt vagy látnos célja különbözik el a mozgalmat a

1. „kollektív kísérletek változás létrehozására...” HERBERE (1968), „társadalmilag ellenfél: változás, s létezők...” CUSPINO (1968), „kollektív vállalkozások...” BLUMER, 255.

2. „folyamat... amelynek nem kell formálisan szervezetenek lennie.” RAHISTEPI, 130. „a társadalmi mozgalmat néven új kollektív cselekvési formák épülnek fel és kriszálizálódnak ki rögzített társadalmi formákba.” BLUMER, 254.

3. „A társadalmi mozgalmak ontológiai és sikeres kísérletek: a társadalmi rendszer megújítására” BANKS, 17.

4. „szervezett csoport, átlagos formális szervezet nélkül.” HERBERE (1968). „A társadalmi mozgalmak a szervezett misszionális jellegű kell bírnia, amely a laza, informális és részleges szervezettel, az általános intézményesített és bürokratizált mozgalmakhoz kooperatív csoportokig terjedhet.” WILKINSON, 27-28. „Nincs teljesen szervezett társadalmi mozgalom...” A spontaneitás és a szervezetség közötti imperatívuszra jellemző a társadalmi mozgalmak...” LANG-LANG, 495, 496-497.

5. „vélemények és hitek együttese egy populációban...” MCCARTHY-ZALTO, 1217-1218. „A kollektív cselekvést mint a külső alapján álló mobilizációs definíciójuk...” SMELSER, 8.

6. „Lásd az 5. jegyzetben Banks definícióját. Kollektív kísérletek a társadalmi intézmények megváltoztatására, vagy egy teljesen új rend kialakítására.” HERBERE (1968). „Ha megkérdésről formális csoportokhoz, vagy azokról a társadalmi hatalmi viszonyokhoz a megváltoztatást, amelyet a hitek a legfontosabb kulturális területeket... akkor használhatjuk a társadalmi mozgalmak kifejezést.” TOURAINE (1983) 94. „A társadalmi mozgalmat itt nagy, ellenérték és folyamatos, elemi kollektív cselekvésnek tekintjük olyan cél előmozdítására, amely a társadalmi rendet bizonyos alapvető vonatkozásban befolyásolja és alakítja.” LANG-LANG, 490.

más típusú társadalmi képződményektől. A strukturális aspektus két vonatkozásban értenőd. Egyrészt teleológiailag, a célul tűzött társadalmi változás vonatkozásában, másrészt determinisztikusan, a motiváció vonatkozásában, azaz, hogy a társadalmi mozgalmat alapvető társadalomstrukturális problémák hívják létre. Sőt, bizonyos fellegásban éppen a két a cél és a motivációs aspektus egybeesését, összekapcsolódását tekintik a társadalmi mozgalmat sajátosságának más társadalmi kollektívumokkal szemben. A genetikus és a teleologikus aspektus e nézet szerint összefonódik a társadalmi mozgalmakban. A társadalmi mozgalmat által tűzött társadalmi változás a társadalmi mozgalmat létrehozó társadalmi problémák megoldására irányul. Ez némes így a formális szervezetelekben, ahol a kialakulás motívuma, és a működés célja gyakran jelentősen elválnak egymástól.

A strukturális szempontú definíciók persze többnyire kiegészülnek a hagyományos morfológiai-teleológiai jegyekkel is. Azonban tulajdonképpen meghaladják ezek logikáját, mivel a társadalmi mozgalmat már nem sajátos strukturális csoportként, kollektívumként értelmezik, hanem a társadalmi makrostrukturális viszonyrendszerként, sajátos minőségű elemeként, azaz a társadalmi alapviszonyainak közvetítőjeként.⁵ Ez nem azt jelenti, hogy elszakítanánk személyi bázisától, hanem a társadalom alapviszonyaitól elterelő logika körül értelmezik. A morfológiai és a makrostrukturális definícióban elterelő logika munkál. Még a morfológiai alapú megközelítések mikrostrukturális logikával közelítik meg tárgyaikat és a társadalmi csoportszerkezetben elfoglalt helyüket keresik, addig a makrostrukturális vizsgálatok a társadalmi egész irányából operálnak. Ez a különbség fontos elméleti-módszertani eltérésre vezet. A mikrostrukturális logika az empirikus-analitikus elmélet keretei között mozog, amely szándéka szerint bármely társadalom leírásához operacionálizálható fogalmakat szolgáltat és nem vesz fel szubsztantív feltételezéseket a társadalmi egészre vonatkozóan. A makrostrukturális elmélet szűkebb körben szubsztantív elméletként fogalmazzák meg - akkor is, ha saját "analitikus" jellegét hangsúlyozza a morfológiai megközelítés "realizmusával" szemben -, amely nem kerülheti meg a társadalom alapstrukturális vizsgálatait, illetve ezek történeti fejlődésére vonatkozó minőségi jellegű állásfoglalást. Ez az általános különbség fontos választóvonalaként húzódik meg a társadalmi mozgalmak kutatásában.

A társadalmi mozgalmak kategóriájának tartalmát a társadalomtudományi kutatásokban igencsak eltérő módon és megközelítésben értelmezik. Az egyik legfontosabb eltérés a morfológiai-mikrostrukturális-empirikus/analtikus és a makrostrukturális-szubsztantív értelmezés különbsége. Ezen alapulva ugyanis két egészen eltérő fellegás alakult ki a társadalmi mozgalmak kutatásáról.

Az első megközelítés szerint - amely elsősorban az angolszász nyelvterületen és főleg az Egyesült Államokban uralkodik - a társadalmi mozgalmak jól körülhatá-

rolható helyet foglalnak el a társadalom csoportszerkezetében, általában az intézményekkel és a szervezeteikkel, különösen a pártokkal, pressure group-okkal és egyéb politikai érdekű szervezeteikkel szemben. A társadalmi mozgalmakat így morfológiailag és teleológiailag határozzák körül, azonban céljaiknak és motívumainak a társadalmi strukturával és annak fejlődésével kapcsolatos viszonya nem tartozik bele a kutatásba.

A második megközelítés, amelyet elsősorban az európai kutatók képviselnek, a társadalmi mozgalmakat a fennálló társadalmi struktúra alapproblémáiból eredeztet, és új társadalomtípus hordozóinak tekintik. Ebben a fellegásban a társadalmi mozgalmak a társadalmi fejlődés alapkonfliktusának alapja. Így a cél, motívum és a makrotársadalmi-struktúra, valamint dinamika vonatkozásában körülírt társadalmi mozgalmak köre jóval szűkebb a morfológiai megközelítésben kijelölt mozgalmak szférájánál. A nem-alapkonfliktus jellegű, bár morfológiailag, mozgalmaként jellemezhető képződmények más kategóriákba sorolódnak, pl. Alain Touraine-nél a "kollektív cselekvés/magatartás", illetve a "társadalmi küzdelem/harc" osztályába.

Érdekeseen mutatkozik meg ez a kettősség RUDOLF HEBERLE a fasiszta Németországban az USA-ba átköltözött társadalom "dős definíciójában. Ő, aki a "két kultúrát", a kontinentális és az amerikai egyaránt magába szívta, a mozgalmot fogalom belső tipológiájában termelte újra ez a megosztás.⁶ A mozgalmat fogalmába nála egyaránt beletartoznak a nagy, történelemformáló eszmerendszereket kialakító mozgalmak, a strukturális irányzat szellemében, és a kis, morfológiailag mozgalomként leírható mozgalmi jelenségek is. Azonban, míg az első típusúak kapják az igazi "társadalmi mozgalmat" elnevezést, addig a "másodrangúak" csupán, "tiltkozó mozgalmaknak" tekinthetők. Így a társadalmi mozgalmat fogalmának belső strukturálisága teremti lehetőséget a két tradíció, a kettőle mozgalmorelmélet megkülönböztetésére.

Heberle nagyhatású, a Társadalomtudományok Nemzetközi Enciklopédiájában adott definíciója más szempontból is igen tanulságos. Ő az egyike azon keveseknek, akik a társadalmi mozgalmat fogalmát nemcsak szinkronikusan, a modern társadalmi berendezkedés morfológiai és strukturális szempontjainak keretében értelmezik, hanem vizsgálják diakronikus világtörténeti-társadalomtudományi perspektívában is. Heberle felveti azt a kérdést, hogy a történelemben mikor beszélhetünk társadalmi mozgalmakról. Úgy tűnik, helyes irányban keresi a választ, amikor az autonóm, a civil társadalom kialakulását tekinti a társadalmi mozgalmak kategóriális előfeltételének. A polgári társadalom és a politikai állam elválása és sajátos közzvetítőrendszerük kialakulása teszi lehetővé az autonóm társadalmi szféra olyan önmozgásának megjelenését, amely a társadalom és a politikai állam elválása, és sajátos közzvetítőrendszerük kialakulása teszi lehetővé az autonóm társadalmi szféra olyan önmozgásának megjelenését, amely a társadalmi mozgalmat modern jelenséget kitermelte.

⁵ A társadalmi mozgalmat szervezett kollektív cselekvés, amelynek éven egy arztly kard a historicitás társadalmi érvényesítését egy konkrét történeti együttesben" 49. Yo. 104. "osztályos ellenesség ellen" ... egy konkrét kollektív társaság" TOURAINE (1978). Vö. MELUCCI (1981) 173-178. MELUCCI (1984) 825-826; RANKSTEDT, 191-206.

⁶ HEBERLE (1968). Hasonló megkülönböztetés található még BILLYBRENDEL is 255-272.

Melyek a társadalmi mozgalomnak azok a sajátosságai, amelyek a modern, autonóm társadalomhoz kötik?

1. Morfológiai értelemben. A polgári társadalom és a politikai állam között kialakuló relatíve autonóm politikai érdek és akaratkövetítő sfera sajátos differenciáltságán és munkamegosztásán (pártok, érdekképviseleti szervek stb.) belüli önálló szervezeti sajátosságokkal (kevéssé intézményesített, formalizált) és sajátos funkcióival (új társadalmi igények közvetítése) rendelkezik a társadalmi mozgalom. Ez nincs meg a prekapiális társadalmakban, ahol a polgári és a politikai berendezkedés egybeesnek.

2. Teleológiai értelemben. A társadalmi-politikai rendszer legitimitációjának átépülése a szekularizáció folyamatával az evilági, politikai ideológiákra a társadalom igényeinek autonóm, önmagukra alapozott jellegét ad. A modern, szekularizált ideológiák evilági társadalmi-politikai innovációs vonatkozása, a tudatos struktúraváltoztatás irányultsága csak a modern kor sajátja - s ez alapozza meg a társadalmi mozgalom teleológiai specifikumát. Korábban a társadalmi igények vallásos formában fogalmazódtak meg, a társadalmi innovációs mozgalomak vallásos mozgalomnak (pl. kereszténység, iszlám), amelyekben nincs tudatosan jelen a társadalmi autonómia.

3. Strukturális értelemben. A szervesen integrált makrostrukturális entitások, a „társadalmak” kialakulása, a „nemzeti” méretekben megszerveződő társadalom, politikai, gazdasági, kultúra alrendszerrel felsziki lehetővé a mai társadalom fogalmának megvalósulását. A társadalmi mozgalom, mint az integrációs keretekben determinált és ezek problémáinak megoldására irányuló jelenség csak ezekkel együtt születhetett meg. A mai értelemben vett makrostrukturális problémák és problémamegoldások horizontja nincs, és nem is lehet jelen a prekapiális formákban. A társadalmi mozgalom révén elérhető tudatos társadalmi struktúraváltozás fogalma és valósága sem jelenik meg ott.

A társadalmi mozgalom jelensége és fogalma együtt keletkezik a modern társadalommal és struktúrájával. A korábbi berendezkedésekben is találkozhattunk a társadalmi mozgalom bizonyos előformáival (ugyanúgy, ahogy ott bizonyos „preformák” más modern jelenségeknek, a főkének, a bérmozgalomnak, a politikai államnak stb. is léteznek), különösen a vallási és a kulturális szférák területén, de ezek nem sorolhatók be a társadalmi mozgalom modern jelenségtartalmakat hordozó kategóriájába.

Heberle a társadalom és a társadalmi mozgalom összefüggéseinek a diakronikus probléma mellett egy fontos, egyaránt szinkronikus és diakronikus kérdésre is utal: a társadalmi mozgalomnak és a társadalom különböző sferáinak, alrendszerének (társadalom, gazdaság, kultúra, politika stb.) viszonyára. A nagy, strukturális, „társadalmi” és a kis, „tájakozó” mozgalomnak megkülönböztetésénél nála az ideológiáival

összeffüggő teleológikus aspektus mellett felvetődik ugyanis az a probléma is, hogy a két mozgalomtípusnak eltérő a strukturális determinációja. A strukturálisan meghatározott társadalmi mozgalom a társadalmi összetartó, sőt a konkrét társadalom térbeli és politikai keretén túlhívulva az adott történeti típusba tartozó társadalom összességére vonatkozó válságtünetek eredménye, és ezekre reagál. A „kis”, tájakozó mozgalom determinációs kontextusa viszont nem szükségképpen makrotársadalmi méretű: kiválthatják őket pl. a politika, vagy a kulturális élet problémái, és megoldásuk is belüli maradhatnak ezeken a kereteken.

Most szinkronikus értelemben vetődik fel a diakronikusan már megválaszolt kérdés: mi a „társadalmi” a mozgalomban? Azaz: van-e társadalmi mozgalom a makrostrukturális mozgalomra szűkítve, illetve politikai, gazdasági, kulturális, vallási stb. „mozgalomok”, mint Heberle mondja, vagy pedig az utóbbiak ugyancsak a társadalmi mozgalom eltérő megjelenési formái? A mindennapi szóhasználat gyakran Heberlenek ad igazat amikor elkülöníti a társadalmi, politikai, kulturális mozgalomokat. Nem csupán normális, klasszifikációs-definíciós probléma ez, hanem a társadalmi mozgalom problémakijít és identitását érintő alapkérdés: csak az ösztrendszer mozgalma a társadalmi mozgalom, vagy az alrendszerre is?

Nem hiszem, hogy a vagy-vagy megoldás sikerre vezetne, és Heberle közvetítő kísérletével sem értek egyet. Ez a probléma eleve csak a makrostrukturális megközelítés oldaláról vehető fel ilyen formában, és megoldása az alrendszerrel és az ösztrendszer viszonyát egy átfogó egész keretben vizsgálva képzelhető el. Ez a szemlélet tüvezet bennünket a társadalmi mozgalom szinguláris értelmezésén alapuló definíción és klasszifikáción. Jóllehet eddig a mindennapi szóhasználatnak megfelelően hol az egyes-, hol a többes számú alakot használtam, most elvi állást foglalok a plurális jelleg hangsúlyozására.

Adott társadalomban mindig a társadalmi mozgalomnak van-e „sokasága” van jelen a társadalmi mozgalomnak? McCarthy és Zald megjelölésével használna - alkofiók az ún. „mozgalmi szektor”. Adott társadalom, illetve társadalomtípus „mozgalmi szektorra” e társadalom alapsztruktúrája révén meghatározott egységet alkot. Ezen az egységen belül azonban a különböző rézszektorek, társadalmi szférák, lokális egységek stb. alapján elkülönült mozgalmi típusok formái találhatók meg (pl. helyi mozgalom, némozgalom). A társadalom alapproblémái, ellentmondásai, válsága a mozgalmi szektor minden elemének kialakulására hatással vannak, de nem minden mozgalom tudatosítja ezt és teszi a „mothuumái” egyben céljává, azaz nem mindig lép fel a társadalomvátoztatás tudatos programjával. A részmozgalmak még az egymással ellenkező előjelűek is, mind részei a mozgalmi szektor átfogó egységének, amely összességében strukturálisán determinált és totalitásban bizonyos fokig mindig struktúraváltozató tényező is.

Történetileg meghatározott szituációban, periódusokban kialakulhatnak bizonyos mozgalmak, amelyek a társadalmi változás közvetítőjévé, a mozgalmi szektor vezetőjévé válhatnak (pl. munkásmozgalom, vagy a nemzeti felszabadító mozgalom).

Ezeknél létrejön a móvum és a cél egybeesése. De e mozgalomnak sem sajátítható ki magának teljesen a mozgalmi szektornak a modern társadalmak strukturális

sajátosságai következtében szükségszerűen differenciált szerkezeti egységet. A nagy mozzalmak tulajdonképpen maguk is belülről differenciált mozzalom-együttesek, csoportok. Háttráik a mozzalmi szektor más elemei felé elmosódnak. Uralkodó voltuk nem közömbösítheti sohasem teljesen a mozzalmi szektor pluralitását.

A mozzalmi szektor pluralitásának és összetársadalmi determináltságának tétele alapján a morfológiai és a makrostrukturális megközelítés elért szempontjai bizonyos fókig közelíthetők egymáshoz. A Társadalmi mozzalmak szükségképpen gazdasági társadalmi, politikai stb. mozzalmak és ugyanakkor társadalmak is. A „minden mozzalom-társadalmi, de egyesek társadalmi” tétel – George Orwell, angol író nyomán – ebben a formában abszurditás. Viszont bizonyos történelmi korszakokban, a mozzalmi szektorban egyértelmű vezető szerepek alakulhatnak ki – ármennyig. Ezek a korszakok a társadalmi válság kielezített periódusai, amikor egy-egy körülítható válságpotenciál, problémakör, ellentmondás oly mértékben előtérbe kerül, hogy egy időre „közömbösíteni” és „margóba szelni” látszik az összes többi. Ezek az állapotok kivételések és szituatív jellegűek.

A modern társadalmak mindig csak közölt „normálállapotokat” folyamatait, processzusait a mozzalmi szektor pluralis létezése jellemzi. A mozzalmi szektorban mindig van bizonyos munkamegosztás és verseny – a kríziszituációban is. A mozzalmi szektorban mindig vannak bizonyos uralkodó, domináns szereplők, vált vagy potenciális „monopolisták” – a normálállapotban is. A mozzalmi szektor folytonos ástrukturálódása az összetársadalmi determináció specifikus törvényszerűsége, a mozzalmak versenyé, harca, kooperációjának koalíciója stb. formájában általában zajlik. A különböző aktorok mindenkor egyenlően esélyekkel küzdenek, s együknek sincsen soha a bürokráciában az abszolút nyereségre jogosító kártya, egyik sem sajátíthatja ki a „társadalmi mozzalom” kizárólagos címekjét. A mozzalom és cél egybeesésével jellemezhető strukturális mozzalmak, pl. kisebbségbe is szoríthatnak e folyamatban, nem tesznek szükségszerűen szert vezető szerepre, nem válnak „nagy” mozzalmakká.

Összefoglalva: definíciós áttekintésünk a fogalmak és a valóság pluralitáshoz vezetett. A társadalmi mozzalomnak nincs, és nem is lehetséges egyetlenesen érvényes fogalma. Történetileg, korspecifikus; társadalmi formáció-specifikus; meghatározott szegmendum, átrendszer, specifikus kell, hogy legyen. Ugyanúgy a jelenség különböző szintű elméleti megközelítései is sokarcúvá tesszik a meghatározási törekvéseket.

2. A mozzalmak elmélete – az elméletek mozgása

A társadalmi mozzalmak kutatása több mint fél évszázados fejlődésre tekinthet vissza a társadalomtudományban. Elméleti tradíciói pedig még messzebb gyökereznek a társadalom- és politikaelmélet történetében. A probléma megközelítéseinek története a tudománytörténet alhátnos. Thomas Kuhn (1984) által leírt fejlődési sajátosságát mutatja, a diszkontinuous paradigmatok egymást felváltó és egymással rivalizáló sorával jellemezhető.

Kuhn tudományfejlődés-elméletének alkalmazása a társadalomtudományok történetére csak bizonyos megszorításokkal, korrekciókkal lehetséges. Itt két vonatkozást tartok fontosnak kiemelni. Kuhn a tudomány normálállapotait az uralkodó paradigma meglétével és a komoly esélyű opponensek hiányával jellemzi, míg a válság, majd a „tudományos forradalom” helyzetében teteljezi fel a rivális megközelítések, iskolák sokaságát. Ezzel szemben a társadalomtudományokban mindig, a normálállapotban is jellemző az eltérő társadalmi-politikai értékrendekekhez kapcsolódó irányzatok és paradigmák versengése. A normálállapot csak a reprezentatív paradigma meglétét, de nem megkérdőjelezetlen voltát jelenti, míg a válságban nincs ilyen, első az egyenlők között”. Ha nem fogadjuk el ezt a módosítást, akkor Kuhn logikája szerint a társadalomtudományt csak „pre-tudományos”, „paradigma előtti” állapotban tetelezhetjük fel, azaz a természet-tudományoknál alacsonyabb fokozatra kell tekinteni. (Kuhnnek egyébként van egy ilyen olvasata is, bár ezt a nézetét is bizonyos fókig revidelnie a bírálatok hatására.)

A másik módosításra a „tárgy”, a társadalmi cselekvés sajátosságai következtében van szükség. A társadalmi cselekvés kreatív-innovatív jellege sokkal kezelhetőbbé teszi a változás révén kialakuló új jelenség- és problémaköröket, valamint az ezekhez kapcsolódó értékeld.-megismerő formákat, mint a természet-történet nagyléptékű menete. A társadalmi változás ma egy generáción belül is lényeges, új jelenségeket produkál, s ennek aligha van megfelelője a természet-tudományoknál. Ennek következtében a társadalomtudományok bizonyos részterületein rövidebb távon is lehetséges olyan paradigmaváltás, amely részben a „tárgy” megváltozására vezethető vissza. Jóllehet Kuhnnak teljesen igaza van abban, hogy ez önmagában, a kapcsolódó megismerő-értékeld. fogalomrendszer belső transzformációja nélkül sosem vezethet paradigmaváltáshoz, mégis a fennálló paradigmával szembeni „problémakihívások” intenzitásának és súlyosságának a modern társadalmak gyorsan változó világában szemlélőmást igen nagy szerepe van a tudalomtudományok fejlődésében. Témánk szempontjából ez a változó mozgalmi típusok meghatározása probléma- és értékvilágok átalakulásához kapcsolódva végbenemő, viszonylag gyors paradigmaváltásokban mutatkozik meg a társadalmi mozzalmak kutatásában.

A „mozgalomelméletek mozgásában” három paradigmát különböztünk el.

1. A kollektív cselekvés elmélete a századelőtől kezdődően az ötvenes évekig megkérdőjelezetlenül uraifa a kulturális orientációt az U.S.A.-ban. Vannak bizonyos európai elméleti gyökerei is – Érték- és analitikus kategóriarendszere a munkásmozgalom, a feminizmus és az amerikai mozgalomnak világtánc (populizmus, abolicionista és más reformmozgalom, vallási mozgalom stb.) problémáitájkához köthetik. A hatvanas évekre a paradigmát részben beltről, részben kívülről megkérdőjelező törekvések jelentéséhez vezettek.

2. A források mobilizálásának elmélete (resource mobilization theory) gyűjtőneve azoknak az elméleti tendenciáknak, amelyek a kollektív cselekvéselmélet kritikáját, majd felváltását eredményezték. Közös „elményük” a hatvanas évek új mozgalmai hulláma, amely a korábbiól eltérő értékű és analitikus koncepciók kialakítására vezetett körükben. Elsősorban az amerikai kutatásokat jellemzi. Ma is létező és virágzó irányzat, a külső és belső kritikák és rivalisok ellenére.

3. A nyugat-európai makrostrukturális elméletek tulajdonképpen nem tekintettek még viszonylag egységes irányzatnak sem. Mégis paradigmátikus jellegű tulajdonított nekik közös megközelítésmódotjuk következtében. Ezen belül a marxizáló-akcionista-konfliktuselmélet és a funkcionista-rendszereleméleti irányzat különíthető el. Európára korlátozódik, bár van bizonyos szűk körű amerikai hatása. Elutasítja mind a kollektív cselekvés, mind a források mobilizálásának elméletét. Fontos, de nem kizárólagos problémáiként a hetvenes évek második felétől kibontakozó „új társadalmi mozgalom” elemzése és magyarázata, amely új elméleti megközelítést igényel.

A továbbiakban kísérletet teszünk e három paradigma általános és fő sajátosságainak rövid jellemzésére, és a mozgalomkutatáshoz való hozzájárulásuk kritikai értékelésére. Az elméleti fejlődés fontos komponensének tartom a mozgalmi szektor ástrukturálódását, amely az elméletek változásának tudásszociológiai-ideológiai keretfeltételeit írja körül. Ennek részleteiből megvilágításra azonban itt nincs mód, és elsősorban az elmélet-tudományos vitákra koncentrálok. Azonban tudatosítanunk kell, hogy ez a diskurzus a szélesebb társadalmi-politikai tendenciákkal összefüggésben változott és alakult át.

2.1. A kollektív cselekvés elmélete

Az amerikai szociológia differenciálódása során a harmincas-negyvenes években körülhatárolódó terület, amely a nem-intenzívenyesített kollektív társadalmi cselekvési formák vizsgálásával foglalkozik, így a közvélemény, a tömeg, a divat, a társadalmi mozgalom jelenségeivel. Ezek között a társadalmi mozgalom a viszonylag legerősebben legintenzívenyesíthető alakzatok közé tartozik.

A tématerületnek ez a tagozódása és felépítése bizonyos korábbi tradíciókra nyúlik vissza. Le Bon önmegszociológija és Gabriel Tarde utáztárselmélete, a nem szervezett-strukturált színháróban kialakított kollektív cselekvés vizsgálatainak előformája. Ez a kapcsolódás eleve bizonyos irányt adott a kutatás fejlődésének: a kollektív cselekvés irracionális, instabil, erőszakos, spontán, destruktív jellegét hangsúlyozták (Heinz-Schöber, l. 53-78.) A társadalmi mozgalom vizsgálatában a filológiai megközelítés dominál a morfológia rovására. A mozgalomban a folyamathjelleg, a „fluiditás” emelkedik ki, a determináló-strukturáló-intenzívenyesített elemek viszonylag háttérbe szorultak.¹⁰

E megközelítés klasszikusai Herbert Blumer, Ralph H. Turner, Lewis M. Killian, Gladys és Kurt Lang, Joseph R. Gusfield és Ted R. Gurr. A források mobilizációs elméletével folytatott vitában így foglalja össze Turneré vizsátekintve az önmagán belül le megosztott irányzat jellegzetességeit a későbbi forrásmobilizációs elmélettel szemben.

1. A kollektív cselekvés tanulmányozói a társadalmi mozgalomról a kollektív cselekvés egyik formájának tekintették. Széles értelemben vett társadalmi jelenségnek tartották, és nem szűkítették le a társadalmi és politikai változás, a modernizáció, az innováció, illetve a kollektív erőszak és a forradalom jelenségeire.

2. A kollektív cselekvés elméletének perspektívájából azok a társadalmi változási törekvések tartoznak a társadalmi mozgalom fogalomkörébe, amelyekben a résztvevők nem találhat megjelölésnek a fennálló intézményes irányvonalak és mechanizmusokat. A szervezeti struktúra és a belső döntéshozatali folyamathát - leszámítva a vezetés problémáját - nem vizsgálták kellőképpen, mivel alkicslított az intézményesedétség szerepét a mozgalomban, illetve nem ismerték fel a mozgalmi szervezetség specifikumait.

A mozgalomokat inkább változó, mint stabil jelenségeknak tekintették. Ezért a célok, programok, ideológiák állandó változásának folyamatait elemezték, szemint az elért stabilitás szervezeti, eljárási, stratégiai eredményeket.

¹⁰ „Összefoglalva, a kollektív cselekvésnek helye van mind a stabilitásban, mind a változásban. A stabilitásban segít bizonyos fluiditást” Jellemzősámban, amely ellenfél a társadalmi struktúra teljes integrálási tendenciáinak. És segít abban, hogy lemmaracionál bizonyos életkétség és erő, vallási elkötelezettség az értékek iránt, amelyek a változás periódusait jellemzik. Az intézményes cselekvés az emelkedik a helyreig rituálók alá rendeltetésével kapcsolódik össze, de a kollektív cselekvés az ezerményével asszociálódik. A kollektív cselekvés intézményesedése segít az élet e két aspektusának összehatásában.” Turner-Killian, 423.

4. A mozgalmat a társadalmi egész más elemével összefüggésben álló tényezőként vizsgálták. Állandó szempontjuk volt a társadalmi kontroll. Ugyanakkor elutasították a társadalomnak integrált és harmonikus rendszereként való felfogását.

5. A minden társadalmi jelenség számára alapvető jelentőségű pszichológiai, motivációs tényezők különösen fontosak a társadalmi mozgalmakban. Ezek heterogenitása, racionális és nem-racionális jellegük bemutatása volt a kollektív cselekvési elmélet elemzésének eredménye.

6. A szimbolikus interakcionizmus - az életvilág szempontú elemzés eleve integráns része volt a kollektív cselekvési elméletnek. A társadalmi mozgalmat e szempontból a kollektív identitás kereséseként a mozgalmakon belüli és kívüli kommunikációs, érelemláladontási folyamatként jellemezték.

A társadalmi mozgalomnak ezt a „fluid” koncepcióját a forrásmobilizációs elmélettel összehasonlítva állapítja meg róla Gusfield, hogy ez a mozgalmak kulturális oldalát - a jelentés átalakulását és a következmények interaktív jellegét hangsúlyozza -, az élet kevéssé „köz” aspektusait. Politikailag az érdeklődés fókuszusa a célok és a célérés rövidtávú kutatásától az élet kevéssé politikai részének hosszabb távú perspektívára irányul. Inkább a társadalom, mint az állam az elemzés területe.

Nos, itt magunk a kollektív cselekvés-elmélet kidolgozásának kritikai kényszerparadigma határait. A forrásmobilizációs elmélet képviselőinek kritikája kényszerben fogalmaz. A kollektív cselekvés elmélete a Le Bon-féle tömegpszichológia antidemokratikus értékeit és analitikus kategóriáit viszi tovább. Az irányzat szemlélete leválasztja a társadalmi mozgalmakat az intézmények világával azonosított „normálszférától”. Ebben látnak benne van a stabilizáló szemlélet, amely a mozgalmakat az egyéni és a kollektív tudat deformációjára, devianciájára és az intézmények normálállapotának összeomlására vezet vissza. A mozgalmak így eleve az anomáliával és utasítással, a tombohálással asszociálódnak. Ezért hiányzik a kollektív cselekvés-elmélet mozgalmelemzéséből a mozgalmak szervezeti-intézményes aspektusának és a kollektív cselekvés racionális motivációjának vizsgálata.

Aligha lehet és kell „igazságos” tenni ebben a vitában - ez ugyanúgy lehetetlen, mint más, egymással összemérhetően és egymásból levezethetetlen társadalomtudományi paradigmák esetében. Vannak azonban olyan történeti-ideológiai keretek, amelyek a vitának, amelyekre, ha nem is perdöntő igénnyel, de hivatkozni kell. A kollektív cselekvés elméletnek kategóriarendszere megőrzött és újratermelt egy sor, a tömegcselekvés elhárítása, kritikájában kialakult elfogulat: az irracionális mozgalmak, a nem-intézményes, a nem-mindennapi, a válságjelleg kihangsúlyozása, a mobilizációkban. Ebben kétségkívül direktén és indirekten belejárított a korabeli kommunizmus és fasizmus mozgalmak szélsőségeinek elutasítása, s az ezt tükröző totalitarizmuselmélet, amely a nem megfelelően intézményesített tömegtársadalom destruktív jelenségeinek tekintette a társadalmi mozgalmakat. Erre explicite utaltak a kollektív cselekvés elméletének kritikusai, akik különösen W. Korhauer

tömegtársadalom-elméletét állították a középpontba. Ezzel szemben a hetvenes években létrejövő forrásmobilizációs elmélet kialakította az amerikai pluralizmus rendszerében kibontakozó, és a pluralista kérdői megkérdőjelező diák-polgári- és háborúellenes, valamint ellenkulturális mozgalmak élményanyagát képviselő, és egyaránt pozitív kapcsolódást Marxhoz, mint a konfliktuselmélet előfutárához.

Az onkritikák és kritikák tükrében azonban gyakran háttérbe szorult az, hogy kollektív cselekvés elméletének legjobb képviselői sem nem feledkeztek meg a mozgalmi szervezethez kértől, sem nem tekintették csupán irracionálisnak a mozgalmi cselekvést. Inkább éppen a források mobilizálásának egyoldalúan szervezett és racionális szemlélete felel tünhet ez így fel. A két paradigma világa nem fordítható át egymás nyelvére. A kollektív cselekvés elmélete számára egyszerűen nem léteztek a későbbi elmélet problémái.

A társadalmi mozgalmat a kollektív cselekvés elmélete számára általános szociokulturális jelenség volt, és mint sui generis társadalmi jelenségre kerestett magyarázatot - idegen volt kőbe a hatvanas évek politika-centrikus szemlélete, amely a mozgalmak kultúrális egyeztetésén a politikai szociológiai területet kapcsolta. Éppen ez a kevéssé politizált, szociokulturális, interaktív szemlélete teszi ismét relevánssá a kollektív cselekvés elméletet a hetvenes évek új társadalmi mozgalmának vizsgálatában, amelyeknek nem a politika a fő releváns területe, hanem Turner kifejezésével „identitási mozgalmaként” jellemezhetőek (Heinz Schöber, II. 102-127).

Már a hatvanas évek elején, a kollektív cselekvés elméletének uralma idején megjelentek olyan, a társadalmi mozgalmak kutatása számára releváns elméleti kezdeményezések, amelyek az uralkodó paradigma probléma- és világlátásán túlmutáltak, az új paradigmák kialakulását készítettek elő. Közös bennük a kollektív cselekvés-elmélet területén elhelyezkedő mozgalmakutatás kereteinek megkérdőjelezése, alapvető elméleti előfeltevéseivel együtt. Azonban ezek az újító kísérletek eltérő irányokból jöttek és eltérő irányokban haladtak meg a fennállót.

Neil J. SMELSER munkája a kollektív cselekvés elmélete című könyve első pillantásra az irányzat szisztematizálásának és szintetizálásának tűnhet. A látszólag csatlakozó kiindulópontja Talcott Parsons strukturális-funkcionalista elmélete, s rendszerveleméleti irányban építi fel a kollektív cselekvés elméletét, amely így elhagyja az uralkodó paradigma által neki tulajdonított interperszonális keretét.

Smelser épp a kollektív cselekvés elméletének alapjait kérdőjelezi meg: a kommunikáció és interakcióra épülő jellegét, pszichológiai orientációját. Ezzel szemben Parsons akkori elméletének bizonyos alapeleméből kiindulva, a társadalmi mozgalmat a makrostrukturális folyamatokba ágyazó elemzés vázlatát alkotja meg. Annnyiban viszont megőrzi a kollektív cselekvés elméletének keretét, hogy különféle formáit az egyszerűtől (a párikotól) kiindulva a társadalmi mozgalmat, mint a legerősebb jelenség irányába haladva építi fel.

Állítások, sőt a kollektív cselekvésnek a természethez hasonló élelményes folyamatként való megfogalmazása. A termék a különböző fázisokban

71
714

tartozik.¹¹ Az önérték racionalitása alapján minden individuum a költség-hasszon kalkuláció logikája szerint viselkedik a társadalomban. Ez a feltevézés megkérdőjelezi a kollektív cselekvés elméletének azt a burkolt előfeltevézését, hogy az emberek érdekeik motivációjára társadalmi kollektívumokba tömörülnek. Hiszen a közjavakhoz, a nagy szervezetek (állam stb.) biztosította előnyökhöz az egyén úgy juthat hozzá kedvezőbbben, ha önmaga nem járul hozzá magatartásával létrehozásukhoz és elérésükhöz, hanem „potyautasként” megvárja, amíg a csoport biztosítja számátára azokat (Pl. Egy munkás miért lépjen be a szakszervezetbe, ha az úgyszólván dolgozó számára biztosítja az előnyöket?) Azaz: a kollektív cselekvés és a partícipáció helyett az egyén számára racionálisabb a passzivitás.

Mi hozza akkor egyáltalán létre a társadalmi kollektívumokat? Hogyan leheteségek ezek? Így hangzik a hétköznapi logika számára némiképp abszurdan ható olsoni kérdésfeltevés. Olson a klasszikus utilitarista logika alapján a kollektívumokat csak az egyének aggregációjaként képes értelmezni. Így logikusan következik, hogy a kollektívumoknak a közjavak elérésén túlmenően, bizonyos saját individuális „szelaktív ásztónzők” révén kell elérniük az egyének mobilizálását (Pl. a szakszervezet jutányos üdültetésé).

Olson elmélete paradox eredményre vezet. Hogyan lehetségesek egyáltalán a kollektív cselekvés különböző alakzatai, ha az emberi magatartás logikája épp kialakulásuk ellen hat? Az Olson-féle egyoldalúan utilitarisztikus-racionalista megoldás ellentmondásra serkent, ám épp ez a kérdésfeltevés maradandó érdeme: a kollektív cselekvés kialakulása magyarázatra szorul, nem tekinthető hétköznapi evidenciának.

A források mobilizálásának elmélete számára Olson a kollektív cselekvés racionális magyarázatával vált előfutárrá. Míg a kollektív cselekvés elmélete az ideologikus-irracionális elem szerepét állította a középpontba, addig a források mobilizálásának elmélete a kollektív cselekvés racionális magyarázatára törekedett is.

Ennek során Olsonhoz kapcsolódtak, de bírálták őt. Általános elméleti síkon az olsoni racionalizmus egyoldalúságát kritizálták mind a kollektív cselekvés elméletének, mind a források mobilizációs elméletének képviselői. Jóllehet Olson meghaladja a korábbi irracionalisztikus, teleologiai típusú magyarázatot, de ezzel elvethi a kollektív cselekvés elméletének sajátos, a durkheimi értelemben vett „szolidaritás” jellegű, intézményes kontextusát, és a gazdasági formálracionális szemszögéből

¹¹ Hasznolt megközelítésmód jellemzi Albert O. HIRSCHMAN munkáit.

¹² „Az élet nagyon reális elméleti előfeltétele az, hogy az ellenzék, a konfliktuscsoportok a társadalom és társadalommal, a tiltakozó magatartás és a kollektív politikai cselekvés mobilizációjának elmélete lényegében ugyanaz, mint a gazdasági érdekcsoportok mobilizációjának elmélete, és a gazdaságelmélet racionalizálásának egyszerű előfeltételezése elégséges ennek az elméletnek a ki-eljárásához. Nincs szükség az egyén motivációs alapozó elidegenítésére, vagy a pszichopatológiai magyarázatokra, egy egyszerű elmélet fogja át a politikai és társadalmi mozgalmak teljes spektrumát, néha nem nélkülözve, hogy extrémisáknak, baloldalisáknak, jobboldalisáknak, centrumistáknak, vagy köznevezetűeknek nevezzük őket társadalmi és gazdasági formálracionális szemszögéből.” OBERSCHALL (1973) 118.

tagadhatalmanul irracionális jellegű. Olson a mozgalmakra utalva tulajdonképpen megismétli a kollektív cselekvéselmélet hibáját, amely a mozgalmak motivációjának vizsgálatában leválasztja azokat az intézményes társadalmi cselekvés normáktól, amelyek a közjavakhoz, a nagy szervezetek (állam stb.) biztosította előnyökhöz az egyén úgy juthat hozzá kedvezőbbben, ha önmaga nem járul hozzá magatartásával létrehozásukhoz és elérésükhöz, hanem „potyautasként” megvárja, amíg a csoport biztosítja számátára azokat (Pl. Egy munkás miért lépjen be a szakszervezetbe, ha az úgyszólván dolgozó számára biztosítja az előnyöket?) Azaz: a kollektív cselekvés és a partícipáció helyett az egyén számára racionálisabb a passzivitás.

Mi hozza akkor egyáltalán létre a társadalmi kollektívumokat? Hogyan leheteségek ezek? Így hangzik a hétköznapi logika számára némiképp abszurdan ható olsoni kérdésfeltevés. Olson a klasszikus utilitarista logika alapján a kollektívumokat csak az egyének aggregációjaként képes értelmezni. Így logikusan következik, hogy a kollektívumoknak a közjavak elérésén túlmenően, bizonyos saját individuális „szelaktív ásztónzők” révén kell elérniük az egyének mobilizálását (Pl. a szakszervezet jutányos üdültetésé).

Olson elmélete paradox eredményre vezet. Hogyan lehetségesek egyáltalán a kollektív cselekvés különböző alakzatai, ha az emberi magatartás logikája épp kialakulásuk ellen hat? Az Olson-féle egyoldalúan utilitarisztikus-racionalista megoldás ellentmondásra serkent, ám épp ez a kérdésfeltevés maradandó érdeme: a kollektív cselekvés kialakulása magyarázatra szorul, nem tekinthető hétköznapi evidenciának.

A források mobilizálásának elmélete számára Olson a kollektív cselekvés racionális magyarázatával vált előfutárrá. Míg a kollektív cselekvés elmélete az ideologikus-irracionális elem szerepét állította a középpontba, addig a források mobilizálásának elmélete a kollektív cselekvés racionális magyarázatára törekedett is.

Ennek során Olsonhoz kapcsolódtak, de bírálták őt. Általános elméleti síkon az olsoni racionalizmus egyoldalúságát kritizálták mind a kollektív cselekvés elméletének, mind a források mobilizációs elméletének képviselői. Jóllehet Olson meghaladja a korábbi irracionalisztikus, teleologiai típusú magyarázatot, de ezzel elvethi a kollektív cselekvés elméletének sajátos, a durkheimi értelemben vett „szolidaritás” jellegű, intézményes kontextusát, és a gazdasági formálracionális szemszögéből

MAYER N. ZALD és ROBERTA ASH. „A társadalmi mozgalmi szervezetek növekedésének hanyatlás és változás” című cikke a források mobilizációs elméletének közvetlen előkészítője. Fő újdonsága és előrelépése az, hogy a kollektív cselekvés elméletét szemben a mozgalmak szociális szervezethez hangsúlyozza, és a mozgalmi szervezettel kapcsolatos néhány evidenciáson keresztül elemezte a társadalmi mozgalmak szervezésének dinamikáját a kollektív cselekvés elméletéhez viszonyítva. Max Weber és Robert Michels nevéhez fűződő „intézményes despotizmus” elméletét is megkérdőjelelte. Jellemző: Alapja: annak függvényében, hogy egy-

mozgalom szilárd társadalmi-gazdasági-politikai pozíciókra lesz szert a társadalomban, mind szervezetben, mind céljában hasonló a társadalom fennálló berendezkedéséhez. A Weber által a kartizma „rúminációjaként”, a mozgalom bürokratizálódásaként, Michelsnél az „oligarchia vastörvényeként” leírt folyamatok a szervezet, a cél és a vezetés szintjén egyaránt a konzervatívizmus erősödése felé hatnak.

Zald és Ash a szervezettársadalmi koncepció alapján vizsgálják meg a Weber-Michels teoremet. Olyan körkötben elhanyagolt problémákat lehet yomnak be az elemzésbe, mint a mozgalmi szervezetben létező belső csoportosulások, frakciók, a külső koalíciók és konkurenciák, a tagság felvételének módja, a mozgalom sikeré vagy kudarra, a szervezeti célok és a vezetési típusok változásai. Differenciált elemzésből, amely az operacionálizálható hipotézisek egész sorát eredményezte, a növekvő intézményesedés és bürokratizálódás, illetve a szülkegyszerű alkalmazkodás téziseinek cáfolata kerekedik ki. Nem ellentétre, radikalizálódási tézistre konkludálnak, hanem a mozgalmi szervezet transzformációjának sokféleségét, alternatív jellegét hangsúlyozzák (pl. a szervezeti bürokratizálódás, és ugyanakkor a célok radikalizálódása együtt létezhet), amelyre a Weber-Michels teorema egyelően csatornára szűkített.

Elemzésük látersen a kollektív cselekvés elmélete ellen irányul, amely a mozgalmat nem-intézményesített, radikális tényezőnek tekintve tételezte fel Weber és Michels nyomán szükségesszerű intézményesedést és reformizálódását. Ennek során több elemzési szint mosódott össze. Egyrészt az összetársadalmi hatásokat közvetlenül kapcsolták a monolitikus jellemzett mozgalmi szervezethez. Másrészt a mozgalmi szervezet tulságosan a formális szervezettel bürokratizált ideáltípusának egységes mintájára építették fel. Kiemerítésként az elemzésből a mozgalmi szervezet sajátosságai, az inklinatív, a tagságot iszan integráló jelleg, a belső frakciósság jelenségei, a külső és a belső koalíciók viszonyaitak sntó.

A mozgalmi szervezettel szocializációját szervezettel, SMOJ sajátos szervezeti típusa. Sui generis jelenség, amely nem szükségképpen, sőt szükségképpen nem azonosulhat olyan formális szervezettel, mint pl. a politikai párt. Nem szabad összetévesztetni a mozgalomhoz kapcsolódó pártokat, érdekképviseleti szerveket sntó, a mozgalmi szervezettel. A mozgalom maga több intézményes-szervezeti szinten jelenhet meg, amelynek van egy, a formális szervezettel „alatt”, de a kollektív cselekvés feltételezte anorgánikus, „felet” elhelyezkedő szintje. Ennek a szerveződési formának a sajátosságait kell feltárnia a társadalmi mozgalom elméletének - összefüggésben a kollektív cselekvés lazában és a formálisban szervezett alakzatával.

Az SMO-jelenség önállóságának tudatosítása módszertani-elméleti szempontból alapvető jelentőségű. Ez a források mobilizációs elméletének másik erőssége, a racionális magatartásirányítási folyamatok szerepének hangsúlyozása mellett. Az SMO analitikus szempontjának bekapcsolásával lehetséges elkertlni a kollektív cselekvés-elmélet által a Weber-Michels tradícióból örökölt dichotómiát, a spontán, anarchikus, radikális, nem-szervezett mozgalom, és az azt hosszabb távon szükség szerint megtergülő, intézményesít, reformistává változtató társadalmi

berendezkedés és intézményrendszer ellentétét, amely ebben a formában logikusan vezet az intézményesedés téziséhez. A társadalmi mozgalom sajátos szervezeti közbüti az összetársadalmi hatások és a mozgalom között. Egy pl. a mozgalom közötti koalíció és konkurenciája, illetve a mozgalom szervezetén belül frakcióversengései éppen a radikalizálódás irányába vhetnek a mozgalmat. A mozgalom fejlődésének elemzésében dinamikus, a társadalmi környezet és a mozgalom struktúrák, valamint célok változásainak alternatív jellegét magyarázó és leíró elmélet van szükség.

Nem kaptott nagy hangsúlyt a Weber-Michels tézis kritikájában, de Zald Ash utalnak arra, hogy ez a teorema elsősorban a munkásmozgalom specifikus mált leíró-tíkröző megközelítés volt. Részben a munkásmozgalom sajátosságai, formális szervezetelek igénye, az eszmei radikalizmus és a gyakorlati kompromisszum ellentmondásai sntó csapódtak le a kollektív cselekvés elméletét is orientál tradícióban. Ezek a tapasztalatok, illetve sajátosságok azonban nem vthetők á nem általánosíthatóak maradéktalanul a társadalmi mozgalom teljes spektrumára - viszont a mozgalomelmélet hosszú ideig ezt tette. E téma makacs továbbéléséhez a mozgalmi politizálást alacsonyabb tendűnek tekintették, átmenetnek tartottál kevésbe konstruktívna sntó.

Összefoglalva a kollektív cselekvés elméletének paradigmáját felbomlasztó kérdésményeseket, kirajzolódnak a források mobilizálásának elméletét jellemző új szemléleti keretek.

a) A mozgalomnak elmélete közép-szintű elmélet, makro- és mikrostrukturális vonatkozákkal egyaránt rendelkezik.

b) A mozgalomnak eredményező társadalmi cselekvés sajátos, specifikus racionalitás volta, összefüggése más, a gazdasági racionalitáson alapuló cselekvés típusokkal.

c) A társadalmi mozgalomnak sajátos szervezetszervezeti megfeleleiben, elemzésükbe központ jelentőségű az intézményes aspektus.

A források mobilizálásának elmélete, az új paradigma, akárcsak elődje, önmagán belül megőszítte. Különböző kutatási irányok képviselői alapozták meg, a társadalmi mozgalom problémakörének szélesebb kérdésfeltevések (társadalmi tiltakozás, kollektív erőszak sntó) alapján. Azonban a különböző témákban és elterő kutatási orientációval fellépő téziseket mégis közös szemlélet köti össze, amely elválasztja William A. GAWSON, CHARLES, LOUISE és RICHARD TILLY, MAYER N. ZALD, ROBERTA ASH, JOHN D. MCCARTHY.

Melyek e szemléletmód általános sajátosságai a kollektív cselekvés elméletével összevetve?

b) Politikailag orientált megközelítés A társadalmi mozgalmat elsősorban a politikai folyamat részeként a politikai rendszer elemeként vizsgálja. Ez bizonyos fokig leszűkítést jelent a kollektív cselekvés elméletéhez képest, amely a társadalmi mozgalmat mint általános szociokulturális tényezőt elemezte, és a politikai aspektus csupán egy részterülete volt a vizsgálathoz.

b) A politikai orientáció összefügg a tilakozás, s főleg a kollektív erőszak formáinak előtérbe kerülésével. A szervezethez, s stratégiá, a célalérés, azaz politikai indítástani fogalmak válnak az új megközelítés fő kategóriáivá, szemben a korábbi a kommunikációra, interakcióra, normákra alapozó szemlélettel.

c) Olyan racionalisztikus megközelítés jellemzi, amely a gazdasági szféra logikája alapján építi fel a társadalmi mozgalmat elméletét. A fő érdekklődés a különbözőképpen értelmezett "források" (resource) mobilizációjára és elosztására irányul a társadalmi mozgalmakban. A mobilizáció az "a folyamat, amelyben a csoport kollektív ellenőrzést nyer a források felett" Danielyekre szűkítve van az akciókhoz. A forrásmobilizációs folyamat alkotja a társadalmi mozgalmat elemzésének vázát és fő problémáitkáit.

d) A kollektív cselekvés elmélete a különbözőképpen értelmezett társadalmi problémákból, feszültségekből (válság, elidegenedés, depriváció stb.) eredeztetve a társadalmi mozgalmakat ilyen problémák vannak mindennél, ám nem mindennél vannak mozgalmak - mi ennek az oka? - tesszik fel a kérdést az új paradigma képviselői. Ennek magyarázatokor "zártjellebe tesszik" a társadalmi mozgalmat "végekaként" értelmezhető társadalmi problémáit, válságait, ellentmondást. Az ettől a kollektív cselekvés kialakulásáig vezető, elsősorban politikai jellegű közvetítő folyamatban velük felhívandó a társadalmi mozgalmat keletkezésének magyarázatát. Így kerülnek előtérbe a források mobilizációja, a politikai lehetőségszférára, a siker és esélyei, a szervezethez stb.

e) A kollektív cselekvés elméletének „heart and mind” („szív és ész”) megközelítésmódjával szemben, amely a teleológiai aspektust, a mozgalmi cél, ideológiát, és az egyéni pszichológiai motíváltságot vizsgálta, a társadalmi-politikai rendszer és folyamat biztosította keretfeltételek és a mozgalmat motívológiai dominálnak a forrásmobilizációs elemzésben. Az ideológia-elemzés gyakran „zártjellebe kerül”, a megközelítés neutrális az ideológiai irányosságok kérdésében. Ugyanúgy az egyéni motívációk is az Olson-féle neutrális formálacionális-úthiánus logika sémájába kerülnek. Kikapcsolódnak a korábbi, a specifi-

kus „mozgalmi személyiségre”, motívációra, utópiára stb. vonatkozó kérdésekre, és a gazdasági racionalitás egytelmesként feltételezett költéségre hasonlítókja kerül a helyükre.

Összevetve ezt a modellt Turnernek a kollektív cselekvéselméletét jellemző kételeivel, arra a következtetésre juthatunk, hogy a források mobilizálásának elméletét jöhet új, a korábbi paradigmában háttérbe szorult szempontokra orientál, azoka köztön túlzásba is viszi. Így egyetérthetünk Turner álláspontjával, aki bírálja az t paradigmátma egyoldalúságait, a két megközelítés mód egymást kiegészítő jellegé hangúlyozza, és közös vonásaikra hívja fel a figyelmet.

Melyek a források mobilizálásának elméletében az egyoldalúságokra, a beérkítésre vezető általános sajátosságok?

d) A politikára koncentrállás a mozgalmak más lényeges vonatkozásainak elhanyagolását, sőt túlzottan „politikus” megközelítést eredményez.

b) A fennállóval szembehelyezkedők, az elnyomottak mozgalmi kerülnék előtérbe itt, és ezek stratégiai-szervezeti részproblémái a siker esélyei. Ugyan akkor a mozgalmokutalás körvonalai összemossódnak a tilakozó csoporttal és a kollektív erőszak elemzésével.

c) Túlzott ökonomizmus és racionalizmus jellemzi a megközelítést a mozgalmak vizsgálatában. Tisztázatlan a „forrás” fogalma. Hol a klasszikus közgazdasági értelemben vett javakat jelenti, hol az általában vett társadalmi támogatásokat, sőt bizonyos megközelítésben maga a tilakozás is forrás? pluralizmus rendszerében más érdekegyesítési mechanizmusokkal nem rendelkezők számára. A forrásmobilizáció szempontja bizonyos stihkusságra vezet, mivel a források volumene, a háttérhaszon-elmélet alkotókat logikája alapján eleve adótnak tekinthető, tehát a mozgalmak „mozgás” csak a már meglévő források újraelosztására irányulhat.

d) A teleológiai és a deprivációs aspektusok kikapcsolása csak a társadalmi mozgalmak fejlődésének bizonyos fázisait, aspektusait állítja előtérbe. Elvágsgy a motívum és a cél kapcsolatának a mozgalmak egyik sajátosságaként fel-fogható szempontja.

e) Jóllehet a források mobilizációjának elmélete éppen a kollektív cselekvéselméletnek tulajdonított látns és mantieszt ideológiai-szemléleti elfogultságok (a mozgalmak „alábecstlése”, szelőséges vonásaik hangsúlyozása, devians voluk feltételezése stb.) kiküszöbölésére tehe értékreutrálisssá a teleológiai-ideológiai és a pszichológiai-motivációs problémák elemzését, ezzel a túrdóvizzel együtt a gyereket is kibontotte, és elhanyagolta, illetve egyoldalúan a tacionális cselekvés logikája alá vontá ezeket az aspektusokat.

A források mobilizálásának elmélete számára a hatvanas-hetvenes évek új amerikai mozgalmait szolgálókat irányadó mintát, jóllehet elemzések spektruma történetileg

¹¹ „A társadalmi mozgalmak először konfrontálódnak külföldi társadalmi mozgalmak támogatási infrastruktúráival, munkaközvetítő-kínálatával és keresletével, média-nyilvánosságával, a mozgalmak és az ellük interakciójával, maolt használata a modern társadalmi problémák folyamatainak elemzéséből” McCarthy-Zald (1973) 28. Vö. McCarthy-Zald, 1977, 1212-1217.

és geográfiaiilag igen széles körű volt. Ez több vonatkozásban is szemléleti problémákhoz vezetett. Egyrészt elhanyagolták az európai típusú pártok és egyéb formailizált bürokratikus szervezetek szerepét, és ezzel szemben az SMO amerikai „táza” formái állították előtérbe. Az SMO fogalmában relativizálódnak a különbözőségek a formális, nagy szervezetek és a társadalmi mozgalmak közötti közötti. Másrészt a hatvanas-hetvenes években az USA-ban prosperáló „menedzserradikalizmus” (Bookchin) – klasszikus példája Ralph Nader tevékenysége – mintái váltak az SMO modelljévé. Ezek a rövid életű, kevésbé formailizált képződmények első sorban az anyagi források és a médiák nyitvatartásának révén éltek el sikereiket. A hatvanas-hetvenes évek gyorsan változó amerikai mozgalmakban prosperáló szervezetek alkotják a forrásmobilizációs elmélet tudásszociológiai „forrásvidekét”: a reformokra törekvő elitek világa ez, melyek számára a tömegmórgatás csupán az egyik „forrás”. Az új paradigma vezető képviselői közül Gansson nyíltan megvaljia kapcsolódását a hatvanas évek mozgalmához, melyeknek tapasztalatai alapján revidálálandónak tartja a tömegtársadalom-talaitarizmus-pluralizmus elméleteknek a mozgalmakat szélsőséges, devians formáknak tekintő szemléletét.

A források mobilizálásának elmélete értékközhetséggel „bájlra” lépett a kollektív cselekvés elméletét orientáló értékrendhez képest. A Le Bon-Tarde-féle tömegpszichológia, illetve a Weber-Michels-teréma tradícióteremtő jellege is megszűnt számára. Ezzel szemben előtérbe került az utilitarista, illetve a marxista tradíció. Azonban egységes elmélettörténeti-elméleti közhidések nem állapíthatóak meg a források mobilizációjának elméletén belül – különféle elméleti irányzatokhoz, tradíciókhoz kapcsolódók.

Nézzük meg, hogy milyen keretek között, hogyan elemzik a társadalmi mozgalmakat az irányzat képviselői. JOHN D. MCCARTHY ES MAYER N. ZALD: „A források mobilizációja és a társadalmi mozgalmak. Egy részleges elmélet” című cikke jól reprezentálja az új paradigma problémáit és eredményeit a társadalmi mozgalmak „politikai gazdaságtanának” kidolgozásában. A forrásokat a médiákhoz, a hatóságokhoz, a pártokhoz és a más mozgalmakhoz való viszonyban az ezekről várható támogatásként értelmezik. Így a mozgalmakon kívüli aktorok, támogatók, feltételek szerepe nagyon fontos. Ahhoz, hogy a mozgalmak az utilitarista-ökonómista logika szerint, „vállalkozókként” működjenek, a költség-hasszon és a kerület-kínálat törvényei alapján kell viselkedniük. Bizonyos fokú szervezeti minimumra van szükségük a források mobilizációjában és elosztásában. Az előzetes szervezetheg, a formális szervezeteket megelőző különféle társadalmi „hálózatok” (network) szerepe a mozgalmak kialakulásában és fejlődésében fontos felismerése ennek az irányzatnak.

„A társadalmi mozgalmak (social movement, SM) a hitek és vélemények együttese egy populációban, amely preferenciákat képvisel a társadalmi struktúra és/vagy az elosztás bizonyos elemeinek a megváltoztatására.” A társadalmi mozgalmak szervezele (SMO), „komplex, vagy formális szervezet, amely céljai azonosítja a társadalmi mozgalmak vagy ellenmozgalmak preferenciáival és megkísérlti megvalósítani annak céljait.” Az összes SMO, melynek célja a társadalmi mozgalmak megszűléséből

preferenciáinak megvalósítása, „társadalmi mozgalmak” (social movement industry SMI) alkot - a társadalmi mozgalmak szervezeti analógiáját. A társadalmi mozgalmak nem azonos a társadalmi mozgalmi szervezettel, az több társadalmi mozgalmat is szolgálhat, illetve egy társadalmi mozgalmat több mozgalmi szervezethez is kapcsolódhat. Az SMI így állhat több, komplexen összekapcsolt SM-ből és SMO-ból. Az „ipar” így egy átfogó „ágazat” értelmezt nyer, pl. a nőmozgalmak összes irányzatának, szervezetének, kollektív vállalkozásának összességére jelent. A társadalmi mozgalmi szektor (social movement sector, SMS) a társadalom összes SMI-je alkotja függetlenül attól, hogy mely SM-hez tartoznak. A mozgalmi szektor a társadalom intézményes berendezkedésétől relatíve független mozgalmi szférát jelent, összeformalizált és kevésbé formailizált jelenséggel együtt. A négyes tagolás révén (SM, SMO, SMI, SMS) értelmezhetővé válik a társadalmi mozgalmak szintjének a társadalmi-politikai berendezkedésen belüli, relatíve önálló, sajátosan strukturált és differenciált területe.

Támogatók/adherens) azok az egyének vagy szervezetek, akik hisznek a mozgalmak céljaiban”. Az SMO fadományozói (constituents), akik forrásokat biztosítanak számára. „A forrásmobilizációs feladat első sorban a támogatók adományozókká alakítása és állandó elkötelezettségük fenntartása”. „és a nem-támogatók támogatókká alakítása”. Azokat akik közvetlenül profitálnak az SMO céljainak eléréséből, „potenciális haszonélvezőknek” (potential beneficiaries) nevezük. Ez a kör nem esik szűkséggéppen egybe a megelőzőkével, a társadalmi mozgalmak támogatói és adományozói nem mindig potenciális haszonélvezők.

A fenti definíciók alapján egy sor érdekes hipotézis megfogalmazására kerül sor a cikkben, a mobilizációs és a szervezeti struktúra összefüggéseinek megmutatására. Kiindulási alap az ökonómiai racionalitás utilitarista logikája, amely az SM, SMO, SMI és SMS számára a források mobilizációjának és elosztásának a lehető leghatékonyabb megszervezési követelményét támasztja.

1. „Ahogy nő a tömeg és az elit diszkrécionális forrásainak köre, úgy nő az SMS számára abszolúte és relatíve hozzáférhető források köre.”
2. „Minél nagyobb az SMS számára hozzáférhető források abszolút tömege, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy új SMI-k és SMO-k fognak kialakulni e forrásokért versenyezve.”
3. „Függetlenül a potenciális haszonélvező támogatók számára hozzáférhető forrásoktól, minél nagyobb a nem-haszonélvező támogatók számára hozzáférhető források köre, annál valószínűbb a változást preferáló SMO-k és SMI-k fejlődése.”

4. A negyedik tézis az átmeneti team (transitory team) jelenségének bizonyos sajátosságaira utal. Ez olyan specifikus feladatokra, átmeneti időre kialakult SMO, amelyet professzionalizált, fizetett, vagy szabadidővel rendelkező támogatók hoznak létre úgy, hogy elsődleges céljuk a források gyűjtése, a médiatámogatás elérése, és nem a stabil, átfogó szervezeti keretek megteremtése, hagyományos értelemben vett „tagtág” kialakítása. Ennek a szervezeti formának kedvez a társadalom diszkrécionális forrásainak, pénzének és

szabadidejének a megnövekedése. Ez az SMO-forma a szerzők szerint egyre nagyobb teret nyer a modern társadalmi mozgalmakban, különösen az USA-ban. E tendencia a potenciális hasznosítók és a mozgalmi szervezet egyre élésebb elválasztására, az SMO professzionálisizálódására, és forrásmobilizáló funkciójának előtérbe kerülésére vezet.

5. Az átmeneti team kialakulása annál inkább valószínű, mivel „egy SMO, amely megkísérel átogni a potenciális hasznosítók és a nem-hasznosítók támogatókat föderális szervezeti keretekben, és szolidaritás ösztönzők révén, valószínűleg nagyfokú feszültségnek és konfliktusnak van kitéve.”

6. Régi, megállapodott SMO-k valószínűbb, hogy tilták az SMI növekedésének és hanyatlásának periódusait, mint az újak.”

7. „Mivel nagyobb a jövedelem-beáramlás egy SMO-hoz, annál valószínűbb, hogy a káderek és törzskaruk labóra nő, professzionálisizálódik.”

Az SM-SMO-SMI-SMS absztrakciós szintjének elkülönítése a forrásmobilizációs elméletben szakít a korábbi, a társadalmi mozgalmat szingulárisan és direkten a formalizált szervezettel és az összetársadalmi környezettel konfrontáló szemlélettel, amely a Weber-Michels teoremrára támaszkodva hosszú ideig uralta a társadalmi mozgalmak kutatását.

Az új paradigma a társadalmi mozgalmak szektorát a szűkebb társadalmi környezetű aktorokkal a kultúrféle mobilizációs csatornákon keresztül összekötő források kapcsolathendzszere koncentráltan elemzi. A források elterő konstellációban állnak a külföldi mozgalmak rendelkezésére és nincsen általánosan elérhető, kötelező arányuk. Bizonyos mértékig és fokig „helyettesíthetők” is egymással e dinamikus koncepción belül. Így pl. Oberschall a hatvanas évek amerikai mozgalmaikat elemmezve kimutatta, hogy az átmeneti team csupán a szervezet és vezetés minimumát biztosították, és a szervezetség hiányait pótolta a mozgalmak számára a tömegkommunikáció híradása, amely általában kapcsolatot biztosított az egyébként nem szervezett társagokkal, valamint a külföldi mozgalmakkal és azokon belül. Hosszabb távon azonban a szervezetség hiánya megbosszulta magát, mint azt a hatvanas évek mozgalmainak gyors letűnése mutatja.

A forrásmobilizációs elmélet különféle képviselői a társadalmi mozgalmaknak a politikai folyamatban és tendenciában betöltött funkcióit problémáit, aspektusait vizsgálják. Csupán felsorolászerűen érzékeltetve sokféleségüket Oberschall a vezetés, a konfliktus-konfúzió, a politikai rendszer reakciói állnak előtérben. Gamson a siker típusait (céljelzés, procedurális akceptáció stb.), és a mozgalmak más strukturális aspektusával (stratégia, szervezetség) fennálló összefüggését elemezte. Tilly-ék a kollektív erőszak, mint társadalmi-politikai tilakozás történeti típusait és ciklusait tárgyalták fel.

A források mobilizálásának paradigmája, akárcsak a kollektív cselekvésé, sosem szubsztrahálódott, és nem is szintetizálódhatott egységes elméletté. Ezt lehetetlennek beszé a kutatási témák, a megközelítésmódok sokféleségei. Mindeket paradigma nyújtott azonban egy laza, közös szemléleti-elméleti keretet a konkrét kutatások

orientálásához. A kutatás szempontjából ma a két szemléletmód egymást kiegészítő jellege, kapcsolódása, összefüggései az érdekesek. Mindkettőben vannak fegyelmre méltó és ugyanakkor továbbfejlesztésre szoruló sajátosságok. Eltérő jellegű kutatások relatívizálódnak, közömbösödnek a kutatás gyakorlatában, amely, azonban ma a források mobilizációjának elméletre utal, legáltalósab az USA-ban.

2.3. A nyugat-európai makrostrukturális elméletek

Együttesen a megalkotó paradigmáktól elterő megközelítésmódokat foglal össze Közös bennük a miérdekéi irányzatban uralkodó, empirikus-analitikus elméleti szemlélet a szubsztantív jelleg, a mikrostrukturális szemlélet a makrostrukturális megközelítés. Az USA-étől elterő európai elméleti tradíció mutatkozik meg ezekben a törekvésekben, amelyek történeti és empirikus kutatásokat orientálnak. Itt nincs mód ezeknek az egyébként egymástól nagymértékben különböző elméleteknek a áttekintő bemutatására, csupán néhány, a további kutatások számára tanulságos megfigyeléseket ismertetem.

ALAIN TOURAINE¹⁴ a hatvanas évektől kezdve dolgozik általános társadalomelméleten, amelyben központi helyet foglal el a társadalmi mozgalmak kategóriája. E a cselekvés-konfliktus- és osztályelméleti jellegű megközelítés a Touraine szerint születésben levő új, posztindusztriális társadalomtípus kialakulásának problémáit és mozgalmaitra orientált. A hetvenes években Touraine kutatócsoportja az előzetesen kialakított Touraine-féle elméleti hipotézisek és módszer alapján az új társadalmi mozgalmak egész sorának (szeparatisták, diákok, nők, atomenergia-ellenesek stb.) elemzését végezte el, melyek eredményeit önálló monográfiák foglalják össze. Mind az elmélet, mind a kutatási eredmények rendkívül figyelmeztető jellegű elemzésűk, messze túlmutatva a jelen munka keretein. Itt csupán Touraine szubsztantív elméletétől és a kutatások tartalmi kérdéseitől elvonatkoztatva a kritikus módszert, a szociológiai intervenciót mutatom be röviden, amely jelentős újítás jelent a korábbi mozgalmakutatások módszertanhoz képest.

A szociológiai intervenció módszerének kidolgozásához és alkalmazásához Touraine-nek a modern társadalmi mozgalmak jellegzetességeivel kapcsolatos állásfoglalásán alja a motivációt. A társadalomelmélet cselekvéselméletként képlettel, a társadalmi valóságot nem szabad „rendszerre”, vagy „viszonyokká” fetsziszálni. A társadalmi cselekvés dinamikus elemei, a társadalmi mozgalmak vizsgálatahoz ezért az elemzők és a valóság, az elmélet és a mozgalmak összekapcsolására van szükség. Minden új társadalomtípus kialakulása egy mozgalmi alapkonfliktushoz kötődik. Így a társadalmi mozgalmak az új társadalom képviselői, a régiókn belül. Ez különbözteti el a kollektív cselekvés „alacsonyabb” fokozatától, kollektív magtatartástól és a társadalmi küzdelemétől. A szociológiai intervenció

¹⁴ TOURAINE 1971; TOURAINE 1976; TOURAINE 1982.

reális konfliktusok részvevőit hozzásegíti a kollektív cselekvés jellegének és értel-
mének tudatosításához, a társadalmi mozgalom mint a kollektív magatartásnál és a
társadalmi harcnál magasabb rendű cselekvésforma felismeréséhez.¹⁵

A szociológiai intervencióban az aktorok, a cselekvők és az elemző sajátos kap-
csolateremésére jön létre. Ennek célja:

- Az aktív cselekvők csoportját a kollektív cselekvés folyamatában kell tanul-
mányozni.
- A mozgalom önelemzését kell elindítani, hogy saját cselekvésének értelmét
keresse.
- Hipotézist kell alkotni a legértekebb mozgalmi cselekvés alapján.
- A csoport végül cselekvésében "bírálja felül" a kutatási hipotézist, azaz a
kutatás fázisa után visszatér a cselekvéshez (ún. "permanens szociológia").

Hogyan zajlik és milyen fázisokon megy keresztül a szociológiai intervenció?

1. **Diszkussziók.** A társadalmi mozgalom tagjaitól képzett kis csoportok (kb.
öt fő) az általuk kiválasztott partnerekkel, szabványosságokkal, ellenségekkel, szük-
séggel, politikuskokkal stb. folytatnak vitákat, dialógusokat. Ennek során megfo-
galmazódnak, kikristályosodnak a konfliktus alapvető kérdései a külső ellenségekkel
szemben, illetve a mozgalom különböző irányzatai között.

2. **Önelemzés.** Ez már megindul az előző fázisban. Most a kutatók zárt ülésen ar-
ra bírják a csoportot, hogy cselekvésük feltételeit és értelmét saját maguk elemezzék.

3. **Konverzió.** A kutató ismerteti társadalmi mozgalom, a konfliktus jellegéről
alkotott hipotézisét a csoporttal, azaz saját véleménye szerint értelmezi cselekvé-
süket. Céja az, hogy elfogadjassa velük ezt az értelmezést. Ez az elfogadók és el-
utasítók éles ellentéte következtében negatív eredményre, a csoport felbomlására,
interzióra is vezethet.

4. **Permanens szociológia.** Miután bizonyos idő múlva a kutatók az intervenció
első végkövetkeztetéseit kidolgozták, megvitatták azt a csoport részvevőivel,
melynek során az a fő kérdés, hogy mennyiben képesek a cselekvők az elemzés
eredményét akcióprogrammá változtatni. Az elemzést így a cselekvés vizsgálja
fölül, amely az elemzés során változásokon megy keresztül.

15 "A szociológiai intervenció a társadalmi mozgalmak elméletének gyakorlati megvalósítása. Arra
irányul, hogy egy küzdőelem különböző jellemzési szintjeit egymással elválasztva a társadalmi moz-
galom jelentését megmutassa, és a küzdőelemnek arra a képességére kérdezzen rá, hogy ezt a kép-
ességet lehetségessé jelentse át, és kialakítsa az ennek a jelenségi szintnek megfelelő szerve-
zett cselekvést." "A szociológiai intervenció módszere mindenképpen abban áll, hogy a kollektív
magatartási annak a társadalmi mozgalomnak az álláspontjával kérdőzi, amely jelenleg jelen
van benne." TOURAINE 1982/a, 319.

A kutatás párhuzamosan több helyszínen, a mozgalom több csoportjával fo-
lyik. A folyamat leírása, a viták jegyzőkönyvei alkotják a nyersanyagot, melynek
alapján az eredeti kutatási hipotéziseket módosítják.

A kutató egyszerre neurális és részvevő ebben a folyamatban. "A kutató először
egyedül dolgozik, majd a cselekvőkkel együtt. Ehhez egy mesterséges színházat
kell teremteni, amelyben a cselekvők nem a színházra reagálnak, és nem a kutató
kérdéseit válaszolják meg, hanem nyílt vitában más társadalmi cselekvőkkel,
önálló reflexióban, vagy a kutatóval folytatott dialógusban fedezik fel, hogy mié-
lenként végznek is ők valójában. Így egyre inkább tudatosodhat bennük az a cse-
lésési momentum, amely mint társadalmi mozgalom elrejtőzik a kollektív csele-
kvésben és a harcban. A cselekvők ilyen elemzése lehetséges, mivel egy cselekvés
értelme és a cselekvők tudata sosem teljesen kilifutott egymástól. Az önelemzés
azonban fölkéltelen marad, mivel egy cselekvő sosem válhat teljesen elemzővé - nem
lehet egyszerre bíró és tárgyát... De az önelemzés közeledhet a kutató elemzéséhez,
aki abban a kísérletben, hogy a konfliktusaitól a legmesszebbre kerülést kéri
számomra, a cselekvőhöz közelít. A cselekvők önelemzésének és a kutató aktív inter-
venciójának ebben az együttes játékában ennek a módszernek a céljai, eljárása és
nehézségei különösen világossá lesznek."

Touraine Barthes és Foucault, valamint más alternatív tudománykritikák
nyomán úgy véli, hogy ma az értelmiség, a kutató nem léphet fel a hagyományos,
a társadalmi valóság feletti uralom viszonyait hordozó megismerő-szerepben.
"Az intervenció módszerének tárgya ebben áll, hogy az elemzők és az elemző-
k között viszonyt újradefiniálja. Az utóbbiak nem kutatási tárgyai az intervenciónak,
hanem meghalgaatják reflexióikat és orientációs kísérleteiket. Mindenképp a ku-
tató is a terület részévé lesz, amelyet kutat, amennyiben e területen a küzdőelem
legmagasabb értelmét képviseli. Az intervenció sem az elkötelezett szociológia sa-
jós formája, sem nem csoportdinamikai technika."

"A cselekvő saját cselekvésének elemzőjévé lesz és az elemző az intervenció
cselekvőjévé, anélkül, hogy elemzői szerepét föladrná." ... "A kutatónak egyszerre
kell a cselekvő területre lépnie, ugyanakkor elemzőnek megmaradnia, azaz nem
szabad magát sem a harccal, sem a csoporttal azonosítania, hanem a lehetséges tár-
sadalmit mozgalom álláspontjára kell helyezkednie." "Az intervenció feltételezi a
kutató elkötelezettségét az elemzett cselekvésben. Hogyan lehet a kutató elkötele-
zett, anélkül, hogy megszűnne kutatónak lenni? Ez lehetséges számtalan módon,
valamint az ideológiai és a szervezettől, amelyek ezt a harcot folytatják." "A ku-
tatónak ezt a távoltságot kell megmutatni, amely a küzdőelemet a virtuális társadalmi
mozgalomtól elválasztja, és készen kell lennie arra, hogy az ebből kelekező konfi-
likus felelősséget vállalja. Egy kutató, aki a harcban belül áll, nehezen tarthatja meg
ezt a távoltságot, és nem lehet abban a helyzetben, hogy egy csoport konverzióját
pozitív befejezéshez vezesse."

A szociológiai intervenció módszer érdemes és ellentmondásos. A társadalmi
mozgalom és a társadalomkutatás, a társadalmi gyakorlat és a társadalmi tudás, a

gyakorlat és az elmélet viszonyának klasszikus elméleti-metodológiai problémái, ellentmondásai vetődnek fel itt - végletesen kiélezett formában. Hol ér véget, és meddig tart a tudomány illetékessége és szerepe a társadalmi valóságban? Mikor megy át és átmehet-e saját identitását megőrizve a valóság befolyásolásába és alakításába? Mi, és mi lehet a tudományos és a heteköznapri értékek, kategóriák együttes-hoz való viszonya? Touraine-t főbbben és joggal bírálják az intervenció módszerben rejlő szociológiai lenyomatásért (J. L. Cohen), amely a társadalomban létező konfliktusokat az előzetes elméleti megfontolások révén kívánja a tudatosítás és aktivitás magasabb szintjéhez vezetni. Azonban a módszer problématicussága mellett nemcsak egyedülállóan eredeti és érdekes kutatási eredményeket produkáltunkunk társadalmi mozgalmaitól, hanem a társadalmi mozgalmak kutatásának fontos elméleti-módszertani kérdéseit is fölvetette.

Touraine megközelítése érdekesen ötvözi a makro- és mikrostrukturalis szemléletmódot. Míg a kutatási hipotézisek a makrostrukturalis elmélet kezzelei közé ágyazódnak, a szociológiai intervenció során a cselekvők „életvilágával” saját cselekvésértelmezésével konfrontálják azt. Az egyik probléma éppen ennek a konfrontációnak a túl direkt volta: a makrostrukturalis hipotézist a mikrostrukturalis gyakorlat próbájának velük alá. Touraine munkáiban hangsúlyozottan háttérbe szorult a morfológiai-szervezeti és a teleológiai-ideológiai aspektus. Az összetársadalmi viszonyrendszer a szociológiai intervenció révén a mikrostrukturalis „konfrontációval” kiválthott életvilágba, kommunikatív hatások kerülnek előtérbe. Problémákus a társadalmi mozgalmaknak és az egyéb kollektív cselekvésformáknak az a túlzottan hierarchikus fellogása is, amelyet az intervenció módszer mintegy „rátkunálni” igyekszik a létező társadalmi mozgalmakra.

Jóllehet a szinkronikus és a diakronikus elemzést mereven elválasszta Touraine-i megközelítés hajlik bizonyos „metafizikára”, saját kategóriáinak abszolutizálására, megismerésvetésére, ontologizálására, mégis, kutatásainak eredményei túlmutatnak az elmélettel és módszertanával kapcsolatos kévelyeken. Az ezekről folytatott viták pedig továbbgondolásra ösztönöz kihívást jelentenek a társadalmi mozgalmak kutatói számára. A kollektív cselekvés és a források mobilizálása elméletének képviselői azonban nagyrészt ignorálják Touraine munkáját. Jelentős viszont recepciója Nyugat-Európában.

OTTHEIN RAMMSTEDT / „A társadalmi mozgalom” című könyvében Niklas Luhmann rendszerelméleti koncepciója, és a marxizmus bizonyos hagyományai alapján tett kísérletet a társadalmi mozgalmak általános elméletének megalkotására. Munkája több történeti-empirikus jellegű esettanulmányt orientált. Hatása csak német nyelvterületen érvényesül, amerikai vagy egyéb recepciója nincsen.

Rammstedt átfogó koncepciójából, amelyet több vonatkozásban a politikai pszichológiai érdeklődés vezet, itt a társadalmi mozgalom ideológikus mobilizációjának leírására alkotott kategóriarendszert emelném ki. Már korábban, a kollektív cselekvés elméletének paradigmáján belül megpróbálták a társadalmi mozgalom „természettörténelének” megalkotását, egymást követő fejlődési szakaszainak leírását. Rammstedt makrostrukturalis orientációja alapján a mozgalom és a társa-

dalmi környezetet kapcsolattrendszereinek diakronikus változásából kiindulva alkotja meg sémáit. Mind egyik szakaszban megalkadhat a mozgalom mobilizációja, nem megy tovább dinamikája, és nem folytatódik a mobilizációs folyamat csak megfelelő feltételek teljesítésével.

A TÁRSADALMI MOZGALMAK ÉLETCIKLUSA: RAMMSTEDT-SÉMAJA

Szakasz	mozgalmi fejlődés	a)	b)
1)	Válság, probléma tudatosítása	tudatosítás hiánya	
2)	Megoldási alternatívák propagálása	elmaradása	
3)	Tiltakozás, konfliktus	hiánya	
4)	Kitörzés, identifikáció	izoláció	
5)	Ideológia, általános értékek	nem manifesztált	
6)	Szervezet és vezetés problémája	megoldatlan	
7)	Siker, célelérés, koalíció, tárgyalás	kudarcc	

a) Társadalmi válság. A társadalmi mozgalom oka a társadalmi rendszer struktúrájának funkcionális differenciálódása, amely komplexitása következtében új és új társadalmi problémákat termel. A válság a rendszer megkérdőjelezéséhez vezet a társadalmi mozgalom részéről, ugyanakkor a problémamegoldás irányának keresését is előmozdítja. Így a társadalmi mozgalom saját ambivalenciával, „diszfunkcionális funkcióval” bírnak a társadalmi rendszer számára; egyrészt megszűnéséhez, átalakulásához, másrészt fennmaradásához járulnak hozzá.

b) A válság teleologizálása. Jóllehet a válság a társadalmi mozgalom keletkezésének előfeltétele, de nem minden válság vezet társadalmi mozgalomhoz. A társadalmi mozgalom kialakulását a válság sajátos társadalmi feldolgozása, „teleologizálása” eredményezi.

1. A válság következményeinek propagálása. Konszenzus kialakítása a válság érintettek között, a szituáció kollektív definálására vezető társadalmi kommunikációban.

2. A tiltakozás artikulálása. A tudatosítás után a társadalmi-politikai rendszer problémamegoldó reakciójának elmaradása esetén a tiltakozás, mint a válság oka-nak fajszerűsítésére irányuló cselekvés artikulálódik. Konfliktus alakul ki, amely a mozgalom részvevője szembeállítja a társadalmi rendszerrel.

3. Intenzívváltozás. A tiltakozás nyilvánossá válása, a konfliktus olyan lokális kiéleződése, amely az államot beavakozásra kényszeríti. A társadalom konfrontálódni kénytelen a mozgalommal.

4. Az ideológia artikulálása. A konfliktus intenzívvé válásával parhuzamosan a mozgalom teológiai aspektusa is továbbfejlődik, az általános ideológia kialakulásának irányában. Az ideológia a társadalmi válság magyarázatát és megoldásának programját, egy új társadalom képét tartalmazza.

5. Kiszélesedés. A tömegek mobilizálása az ideológia propagálása révén. Az ideológia közvetlen mozgalmi részvételtől teszi függővé a válság megoldását. A mobilizáció a válság elmélyülése vezet. Ennek során a mozgalmi centrum és periferia differenciálódik és elszakad egymástól.

6. A szervezet és a vezetés problémája. A kiszélesedés során megszűnik a mozgalom tagjai között a közvetlenül felhatható kommunikáció lehetőségé. A szervezet és a vezetés funkciója a centrum és a periferia elszakadásának kiküszöbölésére szolgál. Azonban a társadalmi mozgalomban nem lehetséges a teljes intézményesedés, a közvetlen participáció és a kommunikáció olyan szűk körre szorításra, mint a formális szervezetekben. A társadalmi mozgalom szervezetsége sajátos, kevésbé strukturált-differenciált formákat teremt ki, a vezetés szintjén pedig a „kvázi-professzionizáció” jelenséget.

7. Intézményesedés, siker és kudarc. Bizonyos méretek és elterjedés elérése után azonban felhathatatlan a mozgalom interakciós képződményének formálrationális szervezeti alakulása, a társadalmi mozgalom identitásának elvesztése. A komplex, modern társadalomban a mozgalomnak különben nem érhethetnek cél. Ez a Weber-Michels-teoréma beigazolása: a szervezetek révén intézményesedik a mozgalom, és beilleszkedik a társadalmi struktúrába. A tagok közötti viszonyok formalizálódnak és a mozgalom formális szervezeti alakul, az elutasított berendezkedés részévé válik. Az intézményesedés fázisa a társadalmi mozgalomnak ideálpiikus befejezése. A mozgalomnak határai között elkülöníthetők a szubsztantív hatást, a mozgalmi cél elérését, a procedurális eredményeket, azaz a döntési és akaratképzési eljárások átalakítását, valamint a társadalmi struktúrára gyakorolt átalakító hatást. Ugyancsak fontos az EXTERN, a mozgalmon kívüli, és a mozgalmon belüli, az INTERN-hatások elkülönítése, hiszen ezek is fellépnek a mozgalom aktivítása során. Az extern és az intern hatások viszonyában a kutatás az Edvard Bernstein német szociáldemokratának tulajdonított kijelentés alapján az ún. „Bernstein-dilemmáról” beszél, mely szerint „a cél semmi, a mozgalom minden”, azaz az intern hatások fontosabbakká válhatnak a mozgalom számára az externeknél. Így a tagok előnyei, a tagok számának növekedése, a szervezeti stabilitás jellemző intern hatástényezők, amelyek felülmúlhatják bizonyos mozgalom esetében és bizonyos szituációkban az extern hatások jelentőségét, a mozgalmon

kívüli társadalmi-politikai környezet megváltozásának mértékét. Az intern hatások növekedése persze az extern céljérést is megröveltheti. A társadalmi mozgalomnak általában az aránytalanság a mobilizált források terjedelme és intenzitása, és az elért szerény eredmények között, ezért úgy véli, hogy a társadalmi mozgalom politikáltságának fő hozadéka inkább a társadalmi-politikai akcióformái repertoárájának és a nyilvános diskurzus érveinek gazdagításában, mintsem a tényleges politikai hatásokban van. Fontos elkülönítés még a mozgalomnak céljének és hatékonyságának vizsgálataiban a szándékolt és a nem szándékolt, valamint a hosszabb és a rövidebb távú hatások szempontjainak érvényesítései a elemzés során.

Rammstedt sémája nem determinisztikus jellegű. Minden fázisban adott az alternatíva lehetősége, amely a mozgalmat megrekeszti a fejlődés felé, így az érintheték elmulasztottak tudatosítani a válságot, propagálni következményeit, ki nyilvánítani a tiltakozást, nem artikulálni az ideológiát stb. Ez esetben a mozgalom nem éri el a következő fázist, a válság teológizálásának alacsonyabb szakaszában marad, pl. a fennálló berendezkedést elutasító, szektánsként, ellenkulturánsként létezik tovább.

A társadalmi mozgalom sajátos, egymásra épülő fázisokból álló alternatív, mobilizációs és de-mobilizációs dinamikájának leírása Rammstedt sémájának érdeme. Megpróbálja szincretizálni a kollektív cselekvési és a forrásmobilizációs elméleti bizonyos lényeges felismeréseit, a Weber-Michels tezis bírálatát és a mozgalmi szektor differenciált az össztársadalmi környezet határai közötti szervezeti-intézményes rendszerének leírását. Ezekkel kiegészítve ugyanis a mozgalmi dinamika nem vezet szükségképpen formalizálódáshoz-intézményesedéshez. A mozgalomfejlődés alternatívája nem csupán az adott fázisban való „leragadás” lehetőségében van, hanem a különféle források részleges felcserélhetősége és kombinálása alapján a másként előrehaladást, a mozgalmi identitás tartós megőrzését is magába foglalja.

Ugyancsak hasonló továbbgondolásra és módosításra nyújt lehetőséget a mozgalom pluralitása, a mozgalmi szektor sokfélesége alapján a társadalmi mozgalomnak dinamikus jellegű és a társadalmi-politikai fejlődés ciklusának összekapcsolása. Amennyiben a társadalmi mozgalomokat nem szingulárisan szemléljük, akkor fejlődésük periódizációját szélesebb társadalmi-politikai változások keretében ágyazhatjuk. Vannak mozgalmi „apályok” és „csúcsok”, összekapcsolódva a kollektív cselekvés más formáinak hasonló mozgásával, amelyek a társadalmi-politikai fejlődés ciklusával függenek össze.

A mozgalom „életciklusának” dinamikája a társadalmi mozgalmi szektor ástrukturálódásának, bővíülésének és szűkülésének dinamikájával kell összekapcsolódjon az elemzésben. Ez módosíthatja a szükségesség intézményesedés WEBER-MICHELS-féle konklúzióját. Ha a mozgalmi szektor átfogó mozgását vesszük szemügyre, az egyértelműen determinizmust az alternatív fejlődési lehetőségek váltják fel. (Például a megszerveződést újabb megkülönböztetés követheti, vagy az ideológiai alkalmazkodás sem jár szükségképpen együtt a szervezeti formalizálódással.)

SIDNEY TARROW ugyan amerikai társadalomtudós, de Dél-Európával foglalkozva érintkezik a nyugat-európai hagyományával, és részben a forrásmobilizációs elmélet eredményei alapján jutott el az összetársadalmi-politikai fejlődés és a mozgalmi dinamika ciklusainak összekapcsolásához. A társadalomból származó igények, érdekek, kihívások döntési, cselekvési kényszert jelentenek a politikai rendszer számára. Ugyanakkor a politikai rendszer biztosította struktúrális lehetőségek közijük a társadalmi tilakozás és a társadalmi mozgalom kialakulásának feltételeit. A társadalmi mozgalom és a politikai intézményrendszer viszonya így kétirányú, egymást kölcsönösen feltételező összefüggésrendszerben értelmezhető. A társadalmi mozgalom fő célkitűzése a politikai innováció létrehozása. Ugyanakkor a politikai reformok, innovációk visszahatnak a társadalmi tilakozó magatartás létrejöttére és lehetőségeire.

Tarrow a reformciklusok és a mozgalmi ciklusok kölcsönviszonyainak értelmezését tartja a probléma gerincének. A mozgalmi ciklusok kialakulását a társadalmi gazdasági, nemzetiközi feltételrendszer változásai kondicionálják, de közvetlenül a politikai esélystruktúra, a politikai rendszer által a tilakozásnak, a mozgalmaknak biztosított lehetőségszféra felépítése befolyásolja. A mozgalmi ciklus és a reformciklus összefüggése többszörös. A mozgalmi ciklusok bizonyos politikai rendszerekben és szituációkban a reformciklusok létrejöttéhez vezetnek. Ugyanakkor a reformciklusok a politikai lehetőségszféra átalakításával mozgalmi ciklusokat válthatnak ki. A társadalmi igények számára nyitott politikai struktúrában mindkét mechanizmus letezik, és hatásuk nem választható el egymástól. A reformciklusok és a mozgalmi ciklusok között így bizonyos fokú korrelációs összefüggés telezhető fel.

Tarrow hipotézise érdekes lehetőségeket nyújt a modern társadalmi mozgalmak fejlődésében megfigyelhető ciklusok elemzésére.

Tarrow és mások a forrásmobilizációs elméletet összekapcsolták a makrosztruktúráisan értelmezett politikai keretfeltételekkel és a mozgalmi individuális mobilizációs dinamikájával közötti összefüggésrendszernek a racionális cselekvés logikájával alapján való értelmezésének igényével. Ez a megközelítmény, amely az amerikai és a nyugat-európai kutatók több évtizedes kommunikációjának és közös kutatásainak eredményeként kristályosodott ki, egyaránt jelen van ma az amerikai és a nyugat-európai társadalomkutatásban.

E megközelítmény a fenti kiindulópontokra épül:

- a) A politikai keretfeltételek változása és a társadalom akarat kifejezési formájának szervezeti rendszere összefüggésben vannak egymással.
- b) A politikai keretfeltételek változása és az akarat kifejezési formák szervezeti rendszereinek összefüggése szennyletelesen jelenik meg a „rendszer váltásnak” nevezett gyors átalakulási periódusokban, amely hatással van a politikai tilakozás és mozgalomak intézményesedésére.

- c) A politikai akarat kifejezés formáinak szervezeti rendszerében sajátos helye szerepe van a társadalom mobilizálására irányuló politikai tilakozások artikulálásának, a társadalmi mozgalomoknak. A rendszer váltás, a demokratizálás, a politikai átalakulás során politikai tilakozás kezdetben az összes, ún. „alternatív”, új demokratikus szervezetek közös sajátosságá, később azonban az intézményesedés folyamatával párhuzamosan a politikai pártok és a civil szervezetek funkcionális elkülönülésével egyre inkább a civil szervezetek, és egyre kevésbé a parlamentben képviselttel rendelkező politikai pártok feladatává lesz a demokratikus politikai rendszerben.

valószínűleg

A POLITIKAI KERETFELTÉTELEK (KULTURÁL, OPORJUTAVNY, STRUKTÚRA, politische Rahmbedingungen) fogalmi kerete a politikai folyamatok számára keretfeltételekkel szolgáló politikai struktúrát, valamint az abban manifesztálódó „politikai” fogalmi nagyság. Nyilvánvaló, hogy a politikai folyamatok keretei a politikánál tágabb gazdasági, kulturális és társadalmi keretfeltételek, ezek elemzése azonban túlművelet a jelen tanulmány keretein. Azonban a politikai keretfeltételek nem azonosnak pusztán a jogi, politikai intézményrendszerrel, hanem magukba foglalják a politikai magatartás nem intézményesített formáit, a politikai kultúra, a politikai diskurzus, avagy az értékrend elemeit is.

Azért, hogy az idevonatkozó koncepciók irrodalom kritikai áttekintését nyújthassunk, számba vesszük néhány, a szakirodalomban széles körben elterjedt koncepció a politikai keretfeltételek fogalmáról.

WILLIAM GAMSON és DAVID MEYER a politikai keretfeltételek elemei között ~~„kulturális”~~ és „~~strukturális~~” típusokat különböztetik el. Előbbieket az intézményes és politikai kulturális változókban, utóbbiakat pedig, a médiához való hozzájárulás, lehetőségeiben, a politikai konfliktusok struktúrájában (csevegés), a politikákban, az elit koalícióiban sőt lágyak. HANS PETER KRISPI és munkacsoportha a „~~formális~~” és az „~~informális~~” elemeket különbözteti el a politikai folyamatok számára fontos szabályozók között, a hatalmi struktúra formális és informális elemeit emeli ki, az elitnek stratégiai elemzi a mozgalmakkal és a tilakozással szembeni represszió és a jutalom adagolásában, a politikai koalíciók stabilitását és instabilitását vizsgálja, valamint az elit uralta intézmények nyitottságát a politikai változásokra, reformokra.

MARCO DRANI és **HEINRICH** illetve a már említett szerzők úgy látják, hogy a politikai mobilizáció folyamataiban résztvevő tiltakozó csoportok, mozgalmak magatartása minireg „leképezi”, „internallizálja” a külső politikai feltételrendszert. A tiltakozók a politikai keretfeltételeknek megfelelő tiltakozási formákat alkalmaznak, azokat olyan stratégiák részeként valósítják meg, amelyek számba veszik a politikai keretfeltételek sajátosságait. A legalizált és intézményesített csatornák elérhetősége a tiltakozók számára, illetve azok **NYITOTTSAGA**, avagy relatív **nyitottsága** lényeges meghatározó eleme a mobilizációs folyamatoknak. **A mozgalmak maguk is alakítják a politikai keretfeltételeket, juttatják hatással van az intézmények és az eljárások rendszerük változására.** Az összes szerző hangsúlyozza, hogy a viszonylag állandó, hosszabb távon változó elemeken túlmenően mennyire lényegesek a rövid távon is változó „politikák” illetve a velük összefüggésben álló stratégiák és normák alakulatai, amelyek a mozgalmakkal szemben kialakított politikai konfliktusmegoldás sikereiben vagy kudarcában nyilvánulhatnak meg.

CHARLES TILLY a politikai keretfeltételek változásának hosszabb távú tendenciáit elemezte, és a nemzetállam és a tömegdemokrácia megjelenése előtt a lokális politikában zajló, a szervezett arklukációs formákkal nem rendelkező mobilizációkat hasonlította össze a modern nemzetállam és a demokrácia születésével kialakuló centrális politikai mobilizációval és annak sokféle legalizált politikai megnyilvánulásával, sztrájk, tüntetés stb. A már említett **SIDNEY TARROW** illetve **DOUG MCADAM** elemzéssel a 19-20. század amerikai és európai politikáitól a politikai keretfeltételek folyamatos, a mozgalmak számára **KONJUNKTURÁLIS** és **DEKONJUNKTURÁLIS** időszakokat eredményező változását emelik ki. E változások determinációs keretei szélesebb és szűkebb is a nemzetállami politikánál. Szélesebb, mivel a **GLOBÁLIZÁCIÓ**, de legalábbis **REGIONALIZÁCIÓ** modern, avagy posztmodern politika és társadalom a 20. század végén egyre szélesebb körben produkálja a nemzetállam feletti rendek, összefüggések és folyamatok egész sorát, amelyek a politikai keretfeltételek regionális és globális hálóinak nyilvánulnak meg a kommunista rendszereket ilyen regionális változási hullámok nyilvánulnak meg a kommunista rendszereket. Ugyanakkor a **KERETFELTÉTELEK GLOBÁLIS** és **REGIONÁLIS** változásokban 1989-ben, vagy a nyugati demokráciákat megrendelő 1968-as mozgalmak környezetében. Ugyanakkor a **KERETFELTÉTELEK GLOBÁLIS** és **REGIONÁLIS** változások konkrét „ágazati politikák” kontextusában jelentkezhetnek, s nem szűkebbé, hanem a politikai rendszer egészét formálják, mint pl. az 1968-as mozgalom, konkrét politikai körülmények és a felsőoktatási politika és intézményrendszerre volt, avagy a kilencvenes évek idegellenes rasszista mobilizációjának a fennálló melegebbi szabályozás és az 1989-es kelet-európai nyitás után meginduló migráció konfliktusa. **A politikai keretfeltételek így a nemzetállam feletti struktúrális változások, illetve az azok által ágazati politikai változásokhoz is egyben.**

A politikai keretfeltételrendszer **LOKÁLIS** és **ÁGAZATI** elemeknek fontosságát emelik ki a hatvanas évek utóré jelentőségű amerikai vizsgálatai is: **ELISINGER** és **LITVACKY** munkái, akik a tiltakozó mozgalmak kialakulásának a nagyvárosok politikai komponenseit kutatták. Így magának a politikai keretfeltételek kontextusának a keletkezése is lokális és ágazati részpolitikák elemzéséhez kötődött.

pl. a lakáspolitikai és a házfoglalások, vagy a nagyvárosi szegénymozgalmak viszonyával foglalkozott, de a későbbiekben főként a nemzetállami politizálás strukturális szintjére vonatkoztatták. A politikai keretfeltételek nem homogénizáltak sohasem, ágazati politikai, vagy regionális specifikumok, szituatív elemek jelentősek, különösen az újonnan intézményesedett, a politikai kultúra és a politikai intézmények inkongruens viszonyaival jellemezhető demokratikus rendszerekben.

A politikai keretfeltételek szerves kapcsolatban állnak a politikai akaratkifejezés formáinak szervezeti rendszerével. **A modern társadalmak kultúrája csatornákon keresztül tagolják akaratát a politikai döntéshozatal centrumai felé.** A teljeség igyekezte nélkül a politikai pártok, az érdekképviseleti szervezetek és a társadalmi mozgalmak szervezeti formái emeljük ki ebből a szélesebb kapcsolatrendszerből **Működésük akaratkifejezési forma sajátos „hatalmi pozíció” iránt, amely az akaratérvényesítés specifikus módját teszi lehetővé a politikában. A pártok hatalma a SZAVAZATI HATALOM, amely a VÁLASZTÁSOKON ELNYERT SZAVAZATOK ARÁNYÁBAN helyi és központi kormányzati hatalomná válhat. A sajátos társadalmi támogatás, amely a pártok mozgósítanak a választói magatartásban jelenik meg. Az ERDEKÉPVISELETI SZERVEZETEK hatalma „ALKUDOZASI HATALOM”, amely SZERVEZETT ÉS MOBILIZÁCIÓS TÁRSADALMI SZERKEZETEK HATALMA, amely a POTENCIÁLIS VÉTOHATÁLMUK alapján érvényesíthető a kormányzati szervekkel, pártokkal és más érdekképviselettel (történelmi „kompakt”) egyeztetések során. Az érdekképviseletek megszervezte társadalmi támogatás a szervezeti tagokból áll, illetve a szervezeti tiltakozásban, főleg a sztrájkoknál történő részvételben gyökerezik. A pártokhoz képest az érdekképviseletek hatalma már sokkal kevésbé az intézményesített, nem a központi keretben jelenik meg, sokkal inkább nyitott a civil társadalom spontán mobilizációjára felé.**

A **TÁRSADALMI MOZGALOM** és szélesebben a **CIVIL SZERVEZETEK** sajátos hatalmának alapja a **MOBILIZÁCIÓS HATALOM**, az, hogy mennyire képesek tagjaikat vagy támogatókat aktuális politikai céljaink érdekében nyilvános politikai tiltakozásra bírni a legkülönbözőbb formákban, s ezáltal elérni, hogy akaratukat a döntéshozók akár közvetlenül a velük folytatott tárgyalások és egyeztetések formájában, akár közvetve a képviselt célok, követelések teljes vagy részleges megvalósításával beiktatva vegyék. A mobilizációs hatalom alapja a **NEM FORMÁLIZÁLT TÁRSADALMI POLITIKAI TILTAKOZÁS MEGSZERVEZÉSE**. Jellemzően fogva elsősorban a **CIVIL TÁRSADALOM MOZGÓSÍTÁSÁRA** irányul, a pártokhoz képest szinte semmi központi karakterre sincs, az érdekképviseleti szervezethez jóval kevésbé irányul a szervezeti tejesítésre, és a „szervezeti fejever” felhasználására a rutinizált alkuk és nyomásgyakorlás formájában.

SZAVAZATI HATALOM, **ALKUDOZASI HATALOM** és **MOBILIZÁCIÓS HATALOM** egyaránt megvalósuló, mindentől politikai szervezet hatalmi pozíciójában, azonban alkalmazásuk különböző mértékben jellemzi az akaratkifejezés szervezeti típusait. A politikai párt a szervezeti hatalom híján folyamodhat alkudozási hatalomhoz, sőt mobilizációs hatalomhoz is, mint az sok esetben a parlamenten kívül érdekképviseleti karakterű, pl. parasztpártok tessék. Azonban parlamenti, de dtkormányzati párt sem lehet az választói hatalom nélkül. Érdekképviseleti szervezetek kísérleket tehetnek

szavazati hatalom megszerzésére parlamenti választásokon, és folytatódhatnak a mobilizációs hatalom forrásához is, de a korporatív érdekegyeztetési folyamatokban a tagság, illetve a mobilizált tagság és támogatók alapján nyert el-szerepük, súlyukat és nem parlamenti választási eredmények, illetve az általános, a spontán politikai tiltakozásokban történő részvétel határozza meg. Civil szervezetek részt vehetnek választásokon, építhetik tagságukat, de profiljuk sem nem a pártment, sem nem a korporatív egyeztetés, hanem a téma-specifikus mobilizáció, ám amennyiben az első avagy a második teretnumon sikeresek, úgy „átvonulhatnak” egy másik politikai részterületre, pártokká, érdekképviseleti szervezettekké válhatnak. Természetesen létezik átjárás a különböző akaratkifejezési szervezeti formák között, bárhol mozoghat, mozgalmából érdekképviseleti szervezetet válhat, de a politikai szervezeti formáknak megvan a maguk sajátos „tartalmi logikája”, amelyet csak a forma felületi jelölésével lehet ábrázolni, kombinálni, és magának a tartalomnak az átírásával, tehát a szervezeti forma megváltoztatásával.

A politikai keretfeltételek rendszere határozza meg, hogy milyen konfliktusok milyen politikai formákban képesek hatékonyan intézményesedni. Pl. etnikai kisebbségi törekvések megjelenhetnek mindhárom formában, az azonban a specifikus szervezeti rendszertől és kultúrától, a domináns eltek attitűdjétől, a politikai diskurzusok kereteitől függ, hogy a párt, az érdekképviseleti szervezet, avagy a civil szervezet lesz-e életképesebb, illetve mennyire sikeresen versenyeznek az adott etnikai kisebbség társadalmi támogatásának elnyeréséért. Avagy „paraszterdek”, illetve területi, regionális érdekek is megjelenhetnek mindhárom szervezeti keretben, amelyek relatív erőssége változhat az adott politikai rendszeren belül is, pl. a választások közeledtével a pártképviselet, azok között pedig az érdekképviselet, avagy a civil szervezet szerepét felértékelve. A pártrendszer és a választási rendszer, a döntés-előkészítési folyamatok és a tárgyalások kultúrája, illetve a tiltakozási kultúra és az eliteknek a tiltakozásokra való reakciókészsége azok az elemek a politikai keret-feltételrendszerben, amelyek gyengíthetők avagy erősíthetők bizonyos politikai témák társadalmi érdekei, politikai csoportok adott szervezeti formájának sikerét vagy kudarcát, képülését vagy leírhatóságát, megilletését avagy hiányát.

Minden szervezeti típus kombinálja a hatalmi formákat és igyekszik a leghatékonyabb kombinációt kialakítani minden politikai érdektérrel. Minden konfliktus, érdek, csoport keresi a leghatékonyabb szervezeti intézményi formát saját maga megjelöltésként, azaz szabadon engednek a társadalmi érdekkifejezésnek az összes itt tárgyalt formán belül, tekintet nélkül a hatalmi tartalmakra. A totalitarizmus és a pluralizmus elvi ideáltípusai nem alkalmazzák a politikai keretfeltételek konkrét tipizálását, a politikai keretfeltételek sosem teljesen homogének, mindig eltérő és ellenlétes elemeket ötvöznek, a politikai keret-feltételrendszer sosem lehet egységes. Léteznek azonban domináns minták, melyek szelektívek adott formákra és tartalmakra.

Tézisünk, a politikai keret-feltételrendszer és az akaratkifejezési rendszer változásának összefüggése szempontjából lenyeges elmeleti előfeltevel, hogy a politikai szervezetek rendszere mint a társadalmi mozgalmak sajátos megszervezésének formája jelenik meg ebben a koncepcióban. A szervezeti formák így egy-egy formának a politikai keret-feltételrendszer változásától, illetve a társadalmi támogatás elérhetőségét meghatározó gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatoktól. A politika és a társadalmi változások egyszerűen hatnak a szervezeti formákra, de nem egy irányban. A stabilitás és a változás eltérő irányú kombinációi léteznek a társadalmi és a politikai viszonyokban, stabil keretfeltételek mellett a társadalmi változások új szervezeti formákat hozhatnak, mint a nyolcvanas években az új társadalmi mozgalmak a nyugati demokráciákban, és a politikai változások a keretfeltételek radikális átalakulásával új társadalmi folyamatokat indíthatnak el, új politikai akarat-kifejezési formákat a társadalmi rendelkezésre bocsátva, mint azt a párt és az érdekképviseleti szervek új rendszerét kialakító kelet-európai rendszerváltások megmutatták. A politikai keretfeltételek rendszerének változása nem egyetlen és kizárólagos, azonban fontos elem a társadalom akarat-kifejezési formáinak megszerveződési folyamataiban. Bizonyos keretfeltételek bizonyos formáknak kedveznek, másoknak kevésbé, bizonyos formákat lehetővé tesznek, másokat ellehetelentennek.

A politikai keretfeltételek radikális és gyors megváltozásának lehetünk tanui a kelet-európai kommunista rendszerek válságában és a posztkommunista diktatúrák kialakulásának folyamataiban. A kommunista rendszerek a társadalmi mobilizáció folyamatait nagymértékben korlátozták, és szisztematikusan gátolták a társadalom szabad politikai szerveződését. Az egypártrendszer és a „szatellit szervezetek” rendszerre mind a szavazati, mind az alkudozási, mind pedig a mobilizációs hatalom megszerveződésének folyamatait ellehetelentette, a különféle akaratkifejezési formák elkülönülését megakadályozta. A spontán társadalmi mobilizáció számára csupán a teljes, vagy igen nagy mérvű konformitás felvállalása vagy pedig a kiterjedt alternatívái lehetnek. Albert O. Hirschman kategóriái szerint a kommunista rendszerekben a fűszér, avagy a kivonulás ösztön nem állt fenn a tiltakozás opciója, amely a lojális bizonyos fokú fenntartása mellett a változás követelésére és kikényszerítésére szervezeten belüli módokat jelentett. A politikai rendszerző alkalmazásának esélye a tiltakozásokkal szemben nagyon nagy volt, tehát a tiltakozás költségei a tiltakozók számára elégséges magasság voltak, amely csökkente a tiltakozók számát. Nem álltak a potenciális tiltakozó csoportok rendelkezésére legális szervezeti és akcióformák, még az alkormányosan deklarált egyesülési és gyűlékezési jog érvényesítése is korlátozott volt.

A posztkommunista átmenetekkel néhány év alatt azaz a társadalom és a politikai kultúra lassabban változathatóságának mércei szerint vilámgyorsan, a korábbiól gyökeresen eltérő, demokrátiakusan szervezett politikai keret-feltételrendszer jött létre a demokrátiázás folyamatában. Lehetővé váltik a szavazati, az alkudozási és a mobilizációs hatalom elkülönült, avagy kombinált megszervezése. A tiltakozás számára kialakulnak a legényesebb intézményes keretfeltételek, a sztrájkok, a

üntetések és más szervezeti formák a politikai folyamat részévé válnak, többpártrendszer és plurális érdekképviseleti rendszer jön létre. Radikálisan csökkennek a tiltakozásban való részvétel társadalmi költségei, így annak társadalmi köre kiszélesedik, a korábbi nagyvárosi, értelmiségi, ifjúsági bázis a társadalom legkülönbözőbb csoportjaira terjed ki a kofaktól a taxisofőrökig. Megszűnik a konformitás kényszere az eleve adott szervezeti és politikai modellel, a politikai szervezetek semleges formái alkalmazhatók a legkülönbözőbb konfliktusok intézményesítésére.

A tiltakozás kezdetben a kommunista rendszer válságának kifejeződéseként jelenik meg, majd az átmenet időszakában a régi hatalmi struktúra lebontásának és az új kiépülésének a tényezőjévé válik, az új rendszer intézményesedésének időszakában pedig az új társadalmi-politikai konfliktusok artikulálását szolgálja. Keretfeltételeit tekintve a válság időszakában a kommunista rendszer dikálja meg és megszorító feltételek fokozatosan érvényüket veszítik, az átmenet időszakában egy rövid „ex lex” állapot jön létre, amelyben a régi keretfeltételek már, az újak pedig még nem működnek, az új rendszer intézményesedési periódusa pedig új keretfeltételeket eredményez, amelyek a nyugati demokráciák mintáit követik. A keretfeltételeknek ez a gyors változása megjelenik a politikai akaratkifejeződési formák változásában. A válság időszaka a civil, „alternatív” mozgalmak világa, amely kategórián belül együtt léteznek a majdani pártok, a majdani érdekképviseletek új formái és a civil szervezetek. Az átmenetben inkább hatalmi, minsem szervezeti differenciálódás zajlik a választási törvények és az érdekképviseleti szabályok intézményesedéséig. Az első szabad választások, és a velük összefüggésben zajló szervezeti differenciálódás hozzák meg a politikai pártok, az érdekképviseleti és a civil szervezetek profiljának kiejecsedését. A parlamenti és önkormányzati választásokra orientálódó politikai szervezetek, az érdekképviseleti alkuk bevett partnerei, illetve a különbféle témákra szerveződött tiltakozó, avagy más tevékenységet ellátó szervezetek világa differenciálódik néhány év alatt, és sok szervezet elhagyja az összes, a nem kommunista, „alternatív” civil szervezeteket támogató, viszonylag egységes, ellenzéki bázist. Ennek a közös civil társadalmi múltnak az emléke is gyorsan eltűnik a parlamentben kormányzati hatalommal, az érdekképviseleti alkukban intézményesített pozícióval rendelkező befolyásos és nagy szervezetek, illetve a civil társadalom régi és új szervezetei között. A párt, az érdekképviseleti szervezet és a tiltakozó civil mozgalom korábban el nem különbült profíljai elválnak egymástól, és önálló szerepekben jelenkeznek. Így pl. a régi Rendszer ellen szervező Hálózatból politikai párt válik ki, ahhoz közelálló érdekképviseleti szervek születtek, és persze fennmaradnak és létrejönnek régi és új civil hálózatok is.

A pártok, érdekképviseleti szervek, civil szervezetek munkamegosztáson alapuló együttműködése a politikai folyamat szervező alkotóeleme, amelynek kialakulása a szemünk előtt zajlik, és zajlott le a posztkommunista rendszerekben. Ez az általa külső maga is a politikai keret-feltételekrendszer része, azzal kölcsönös egymásra hatással van, a politikai struktúra és a folyamat együttesen és egymásra hatnak.

Ritka pillanatot az a történelemben, amikor lehetséges a politikai struktúra és a folyamat kölcsönös egymásra hatását ennyire szemléletesen és rövid idő alatt megfigyelni, hiszen a nyugati demokráciákban a pártok, érdekképviseletek és civil szervezetek profiljának leírásához évszázadokig, avagy évtizedekig, több politikai generáción keresztül tartott. A posztkommunista országok többsége részese volt a prekomunista időszakban ennek a hosszabb távú fejlődésnek, és esetükben a fasizta és kommunista diktatúrák tették tönkre a hosszabb távú differenciálódás eredményeit, amelyek azonban csak újabb, és új alapról meginduló, ám jóval rövidebb politikai tanulási és intézményesedési folyamatokban alakulhattak ki ismét.

3. A mozgalomelméletek hozadéka

A társadalmi-politikai struktúráváltózársnak a mozgalmi szektor átalakulásait, dinamizálójának fejlődését befolyásoló hatásai, amelyek az egyes mozgalmak szemből sajátos „életrajzokként” jelentkeznek, a makrosztrukturális elemzés értelmezésénél, amelyeknek továbbgondolásában támaszkodni kell a források mobilizációs elméleteinek bizonyos felismeréseire.

A mozgalomelmélet fejlődésének három nagy megközelítésmódot áttekintve megállapíthatjuk: rendelkeznek a kulni értelemben vett paradigmára azon sajátosságával, hogy egymással össze nem hasonlíthatók, inkommenszürábilisak, a világ más-más szelezeit ragadják meg, állítják előtérbe. Mindehárom szemléletmódban jelen vannak, felismerhetők olyan, specifikus szelektív szempontok a témaválasztás, értékorientáció, kategorizálás bázis és módszerek kapcsán, amelyek a társadalmi mozgalmak bizonyos jellemző vonásait emelik ki. Ezért mindegyikből nyerhetünk használatos szempontokat, amelyeket a kutatási orientáció függvényében lehet kamatoztatni. A különbféle megközelítésmódok egyesítése kívánatos a mozgalom elemzésében.

Melyek a három paradigmátikus szemléletnek a mai kutatások számára releváns témái, oldalai? A kollektív cselekvés elmélete általános szociokulturális orientációján keresztülében a társadalmi változást a társadalmi mozgalom tagjainak életpályáit megváltoztatva véghez vinni kívánó, befélt orientált mozgalmak (inward movements) elemzésére alkalmas leginkább. Megközelítése elsősorban a váltási-, kultúrális- és életmódmozgalom világát, a kevesebb „politizált” jelenségek köztére jellemző „áttörésgszerű”, interaktív, komunikatív és értékviszonylatok elemzésére adnak. De ez az oldal jelen van minden társadalmi mozgalomban – egy elemzési szempontként meg kell lennie mindenféle mozgalom vizsgálatában. Általában a mozgalmak tekológikus, motivációs-intézőlogiai aspektusának magyarázata, az „életvilág” a mozgalomban végbemendő társadalmi telepítésé azok a területek, amelyek kutatásához a kollektív cselekvés elméleteknek tradíciója hozzájárulhat. A politikai tudományon belül ez leginkább a politikai kultúra, különösen a politikai szubkultúrák kutatása számára lehet irányadó.

A források mobilizálásának elméleti politizálható szemlélete következtében nagyon fontos a politikai szociológiai-politikatudományi orientációjú mozgalomkutatás számára. Kiemelkedő témái a politikai mozgalomnak, de a politikai aspektus relevanciája nem szűkíthető le a magukat politikai célú mozgalomként jellemző kollektívumokra. Többé-kevésbé minden kyūritte orientált mozgalom (outward movement), amely a társadalmi változást nem elsősorban tagjai életmódjának átalakításával kívánja végbevitelni – elemezésben fontos ez az aspektus, sőt bizonyos feltételek mellett a befejele orientáltnak is.

Ezen belül konkrétan a mozgalmi szervezet az intézményesedés alternatíváinak elemzése, a mozgalmi szektor differenciál-strukturált szemlélete, a társadalmi mozgalom gazdasági és társadalmi forrásainak mobilizációja és elosztása, a céljelzés stratégiáinak esélyei a mozgalom általános politikai feltételrendszerében, azaz főleg a nyorfológini-szervezeti vonatkozások azok a feltételek, amelyekben ez a szemlélet irányadó lehet számunkra. A társadalmi mozgalomoknak a politikai folyamatra és a politikai rendszerre orientált szemlélete a politikai rendszer és az értékközpontú rendszer kutatása számára teszi érdekesévé ezt a tradíciót.

A nyugat-európai makrosztrukturális elméletet logikája előtérbe állítja a társadalmi mozgalomnak a politikai rendszer egészen belül elfoglalt helyét. A mozgalom fejlődési dinamikájának, a mozgalmi szektor ciklusának és a gazdasági, társadalmi, politikai életváltásainak összefüggésükben való elemzése a társadalmi-politikai modernizáció, inováció kutatása számára hozhat eredményeket. Ezen belül különösen érdekes lehet a reformációs és a mozgalmi ciklusok kapcsolatainak vizsgálata. A szociológiai intervenció módszerének maradványai a mozgalom mikrostrukturális életvilág-orientációjú mozgalomkutatás számára a mozgalom mikrostrukturális életvilág-aspektusának és a makrosztrukturális vonatkozásoknak a kapcsolatba hozására, konfrómálására irányuló követelmény.

A különböző paradigmák által kidomborított eltérő aspektusok elválaszthatatlanul összefonódnak minden konkrét társadalmi mozgalom problématikájában. Azonban bizonyos mozgalomtípusokkal kapcsolatosan és bizonyos társadalmi-politikai keretfeltételek között az egyes vonatkozások eltérő súllyal rendelkeznek a kutatás számára. Ezt tükrözi a mozgalomelmélet paradigmáinak történeti és kulturális változása és „szóródása”. Eltérő társadalmi-politikai keretfeltételek mellett más-más problémakörök, aspektusok válnak fontosá a mozgalomkutatás számára, annál az „elméletek mozgását” eredményezte a mozgalomelméletben.

4. Társadalmi mozgalom – mint közösségek kollektív cselekvése

A nem formalizált, nem bürokratizált, az egyéni identitás kialakítását és újateremtését biztosító társadalmi kollektívumok, a közösségek között sajátos helye és funkciója van a társadalmi mozgalomoknak. A társadalmi mozgalom sajátos közösségformája. Mi a társadalmi mozgalom szerepe a közösségek hálózataiban? Hogyan viszonyul egymáshoz a mozgalom és a közösség a korszerűsödő, modernizálódó társadalmakban? A társadalmi mozgalom és a közösségek egyaránt elkülöníthetők a különféle típusú szervezeteiktől, amelyek formalizált-bürokratizált módon szabályozzák a tagok társadalmi viszonyrendszerét. A mozgalom és a közösségekben belül is van hierarchia, de ez nem éri el a szervezeti formalizáltságot és racionalizáltságot. Itt a mozgalom és a közösség nem csupán a pénz és a hatalom közvetítőivel köti össze az embereket, hanem érzelmileg és értelmileg orientált, az egyén teljesességére szabott kapcsolatrendszernek tevényt.

Mi a mozgalom sajátossága a közösségek tipológiáján belül, miért nem lehet szimplánként használni a két kifejezést? Töréneklelt szemlélve, a társadalmi mozgalomnak a modern társadalmakhoz köthető közösségformák közösségeket találunk már a tradíciókban, a primitív társadalmakban is, társadalmi mozgalomként viszont nem. A társadalmi mozgalom olyan specifikus, modern közösségforma, amelynek célja a társadalmi-politikai berendezkedés átszervezésének megvalósítása. A társadalmi mozgalom olyan társadalmi dinamika kialakulásához köthető, amely teret enged a tudatos társadalomváltoztatás közösségszervező mozgalomnak. Ez idegen a tradicionális társadalmak statikus, a társadalom szerkezetét pusztán újratermelő, legitimáló közösségi életétől.

A társadalmi mozgalom egyike azoknak a közösségformáknak, amelyek éppen szégyel a korszerűsödés, a modernizáció folyamatának kibontakozásához köthetnek (Raschke, 1985, 22-76. o.) Kettős kapcsolatrendszer áll fenn a modernizációs folyamat és a társadalmi mozgalom mint specifikus modern közösségformák között. Egyrészt a modern, a társadalmi struktúra folyamatos, dinamikus megvalósítására épülő társadalomtípus megjelenése a társadalmi mozgalom mint sajátos közösségformák kialakulásának előfeltétele. A társadalmi mozgalom megjelenése a modernizációs folyamat eredménye. Másrészt a társadalmi mozgalomok mindegyike valamilyen módon viszonyul a társadalmi modernizáció folyamatához, ellenzi, gátolja, avagy segíti, módosítja. Befolyásolja azt. A modernizációs folyamatnak valamilyen módon való beágyazódása a társadalmi mozgalomok életében. Feladata a modern társadalmakban. A társadalmi mozgalomok így mindkét vonatkozásban szorosan kötődnek a modernizációs folyamathoz.

A modernizáció, dinamika következtében, folyton újalakítja a közösség-struktúrát. A statikusságra, intézményesedésre hajlamos közösségek, valamint az állandó működésre kialakult formalizált-bürokratizált szervezetek egyaránt „konzeratív”, „stabilizáló” erőként léteznek a modern társadalmakban (Brand,

1982). Szükség van a stabilitásra, azonban ha a társadalmi struktúra megváltoztatása kerül napirendre, akkor a közösségek és a szervezetek egy része hajlamos a „megmerevedésre”, a modernizációt kétértelműen szemben. Ez az a pont, ahol fontossá válik a társadalmi mozgalmaknak mint sajátos közösségformáknak a modernizáció folyamatában betöltött szerepe.

A társadalmi mozgalmak a más típusú közösségek és a szervezetek stabilizáló funkcióival szemben a társadalmi változtatás, a dinamika, a mobilizáció elemét képviselik. Kézenfekvő ez például a társadalmi-politikai, forradalmi, avagy a modern műveltségi mozgalmak esetében (Rantmstedt 1978). A változás szempontja persze nem mindig jelenti a modernizációt támogatását: léteznek ún. „elirromozgók”, amelyek fellépnek a modernizációt képviselő erőkkel szemben (például a kultúrjellel konzervatív mozgalmak) (Tarrow 1994). Az ellenmozgalmak is rákényszerülnek a társadalmi mozgalmak dinamikusságának és eszköztárának átvételére, azonban ezeket a társadalmi változás feltartóztatására használják. Világos ez például a munkásmozgalmak sádelmi változás viszonylatában esetében, amely átvette a munkásmozgalmi politikájának bizonyos elemeit, ám azokat más társadalmi-politikai célokra használta fel.

A társadalmi mozgalmak társadalmi változtató funkciók következtében a közösségek más típusaitól elkülöníti a dinamikus terjedés, a mobilizáció mozzanata. A mozgalmak folyton növelni igyekeznek társadalmi bázisát, s ez a dinamika nem jellemzi az összes közösség-típusokat. Másik sajátossága a mozgalmaknak, az egyéb közösségekkel szemben, a tudatos társadalmi változtatás mozzanata következtében a társadalmi célkitűző, a teleológiai funkció fontossága. Nem minden közösség rendelkezik dinamikus társadalmi változtató céllal, és ezek megjelölése a társadalmi mozgalmak egyik sajátosságát. A mozgalmak társadalmilag releváns célspektusai közvetlen kapcsolatban van a létrejöttükhöz vezető társadalmi problémáival avagy válsággal, amelynek valamilyen módon való megoldásáról tűzik céljuk. A cél és a módszer a kiválto ok egybeesése (Rantmstedt 1978) a mozgalmak sajátos vonása más típusú közösségekkel és a szervezetekkel szemben, ahol ez a kettő nem kapcsolódik szilikeképpen össze.

Nem minden közösség társadalmi mozgalmi. Ugyanakkor nem minden társadalmi mozgalmi jellemzhető egyben közösségként is. A mozgalmak fejlődésük során intézményes bürokratikus formákat ölthet elvesztették közösségi jellegüket. A mozgalmak az állami-politikai avagy a gazdasági berendezkedés uralkodó pozícióit meghódítva rendszerint szervezetű merevedik, és a korábban elutasított és bírált rendszer részévé válik. Átvesszi annak formális szervezési eleveit, feladja közösségi jellegét. A társadalmi mozgalmak fejlődését gyakran jellemzik az alternatív periódusok szakaszának analógiájával. A radikális-forradalmi ifjúság kritikai és alternatív periódusainak lezárulásával, a felnőtté váló egyen beleilleszkedik a korábban bírált társadalmi formákba, és felölti a korábban megvetően elutasított szerepeket (Mayreder 1928).

A társadalmi mozgalmak keletkezésének oka a társadalmi szervezett-intézményes struktúrájának elégtelensége az új típusú társadalmi igények kielégítésére, új társadalmi problémák megoldására. A mozgalmak ezért a fennálló berendezkedés mellett és ellen válik közösséggé, elutasítva, bírálva, kihívást intézve a fennállóhoz.

Ha a mozgalmak sikeres lesz, és megváltoztatva a fennálló társadalmi-politikai berendezkedést, új intézményeket és szervezeteket hoz létre stabil működésének érdekében, átvesszi a szervezetek formalizált-bürokratikus működési módját, elvesztik közösségi jellegét. A mozgalmakon belül a szervezeti elem túlsúlyba kerülése megmerevedéshez, konzervatívizmushoz és a sajátos mozgalmi közösség kiüresítéséhez, formalizálódásához, rühizálódásához vezet. Az alternatív mozgalmi közösség így szervezte, intézményes merevedhet.

A modernizációs folyamat allandóan új és új társadalmi-politikai és kulturális feszültségek, konfliktusok és problémák egész sorát termeli ki. A szervezetek, az intézmények és a közösségek stabilitására törekvő fellejtése folyton ellentétbe kerül ezzel a dinamikával. Ez a konfliktus egyre több mozgalmi közösségek kialakulásához vezet. A társadalmi mozgalmak alternatív közösségeinek kintvása így szükségszerű és elkerülhetetlen eleme a modern társadalmak dinamikájának. Azonban a társadalmi mozgalmak is alávetettek a dinamika által okozott problémák előfordulásához. Következtében új típusú mozgalmak alakulnak ki, amelyek konfliktusba kerülhetnek a már kialakult és részben intézményesedett, avagy szervezett megvetett mozgalmakkal. A közösségformálás lehetősége megvan a társadalmi mozgalmakban, de csupán lehetőségként. A modernizációs folyamat egyes szakaszában más és más mozgalmi típusok számára nyílik meg ez a lehetőség. Nem csupán az egyes konkrét mozgalmaknak, de a mozgalmak megalkotóztó típusának is megvan az életciklus-mozgalmi funkció, de a mozgalmak megalkotóztó típusának is megvan az életciklus-dinamikája. Így például a szakszervezeti és a szövetségi mozgalmak, amelyek a 19. században és a 20. század elején komoly közösségi dinamikkal rendelkeztek, ma már világsszerte inkább a szervezeti-intézményes szférához tartoznak.

A társadalmi mozgalmak tipológiájában is követhető a közösségformák típusaira alkalmazott elkülönítés a politikai, a gazdasági-munkaszervezeti és a kulturális jellegűek között. Ez a tipológia kiegészíthető a társadalmi-makro- és mikro szintű közösségeinek elkülönítésével. Fontos szempontnak tartom ezt, mivel a közösségek létrehozhatn csak a tradicionális társadalmakban köthető kizárólag a mikro mérethez. A társadalmi differenciálódás során a makroközösségek kialakításának problematikája. Ilyen a politikai, gazdasági és kulturális síkon egyaránt alapvető fontosságú makroközösség-forma a nemzet kategóriája.

A közösségek makro- és mikro szintjének közvetlenség kapcsolatrendszerére épül ki a modern társadalmakban, amely összeköti a két szint más-más típusú közösségeit. Jóllehet a makroszintű társadalmi szervezeti feladatok előtérbe állítják a közösségekkel szemben a szervezeti típusú alakzatokat, de úgy vélem, hogy a közösségek kora nem járt le a modern, differenciált társadalmakban sem. A társadalmi mozgalmak meg-megújuló hullámai a modern társadalmakban a makroszinten előtérbe került szervezeti monopólium, a szervezeti megalománia elleni dinamikus közösségi reakcióként értelmezhetők. A modern társadalmakban a mikro szintre leszorult közösségi struktúra és a makroszintet uráló bürokratikus szervezetek közötti társadalmi mozgalmak jelenthetnek közvetlenség.

A modernizáció kétféle, ambivalens a közösségek szempontjából. A modern, differenciált társadalmak általános bürokratizálódási tendenciája a közösségek fel-

komlásához, illetve mikroszintre szorításához vezet. Ugyanakkor a szervezeti megmerevedéssel és monopóliummal szemben a társadalmi mozgalmak újabb és újabb alternatív közösségformákat hoznak létre. Létezik és fennáll a makro- és mikro-szintű folyamatok kölcsönös közvetítésének szükségessége a modern társadal-
makban, ugyanakkor ezt megneveithi a szervezeti-intézményes formák túlsúlyba kerülése. A társadalmi mozgalmak jelentkezése a modern társadalom közösségte-remtő képességének bizonyítéka, ugyanakkor jelzi a szervezeti intézményes be-
rendezkedés lemaradását az új társadalmi igényekkel szemben.

A társadalmi mozgalmak új típusú közösségekkel nélkülözhetetlen velejárói a mo-
dern társadalomk váltásigkon és változásokon keresztüli zajló fejlődésének. Am ne
feljelsük el: kell a mozgalom, de nem csupán a mozgalomra van szükség. A mo-
dern társadalom működésében is elengedhetetlen a stabilizáló szabályozás, az
intézményesítés, gyezi a feladatot elsősorban a szervezettek, illetve a nem mozgalmi
jellegű közösségképzések látják el. A társadalmi dinamika nem létezhet a társadalmi
stabilitás bizonyos foka nélkül. A mozgalmak nem kizárólagos alkotói és formálói
a társadalmi életnek. Sajátos közösségképzések ezek, amelyeknek van bürokratizá-
lódási dinamikája, s így a társadalmi struktúra megváltoztatói, ugyanakkor újra-
termeléséhez is hozzájárulnak.

5. A mozgalmak kutatás vezérelve

Hogyan lehetne a mozgalmak empirikus vizsgálatában alkalmazni a fenti elméleti-
módszertani szempontokat? Ugy vélem, hogy az elméleti vitákban kialakított kö-
zds és eltérő kérdés-, illetve problémamelevetésekben kirajzolódhat a közép-szintű
elmélet (Merton 1980) körvonalai. Ennek körülírására próbálok meg most megfo-
galmazni néhány olyan alapkérdést, amelyek véleményem szerint alapvető fonto-
ságúnak a társadalmi mozgalmak vizsgálatában. A kérdések, illetve a problémák
száma persze növelhető, illetve más álláspontokról más kérdések kerülhetnek előtér-
be. Így a teljesség igénye nélkül, csupán a további kutatások és viták orientálására
vázolnám röviden egy olyan problémakatalógus körvonalait, amely véleményem
szerint alkalmas arra, hogy segítse a közös problémamelevetékesség és kategóriarend-
szer kialakítását a mozgalmakutatók között, és ezzel segítse az elméleti viták és az
empirikus kutatások eredményei közötti közvetítést.

a) Teleológiai aspektus

A társadalmi mozgalom célkitűző és célelérő tevékenységének megszerveződése.

1. Milyenek a vizsgált csoport célkitűzései?
2. Hogyan differenciálhatók, illetve tipologizálhatók a célok a társadalmi al-
rendszernek alapján (gazdaság, kultúra, politika stb.)?
3. Milyen a vizsgált célrendszer viszonya más társadalmi-politikai csoportok
célrendszeréhez (part, állam, más mozgalmak stb.)?

4. Milyen általánosságai fokon és milyen gondolkodású formákban (mindennapi,
program, ideológiai) fogalmazódnak meg ezek a célkitűzések, milyen doku-
mentációjuk jellege és a propaganda közege, illetve módszere?
5. Milyen személyi kör ér el a célok propagandájá, és milyen csoportonkon?
Van-e a csoporton belül a célok kialakítására elkülönült vezetési, avagy "agy-
trósztr", illetve milyen módon alakítják ki a célokat?
7. Milyen, a célrendszerre vonatkozó viták vannak, milyen ezek szerkezete, lé-
tezik-e a célok vonatkozásában elkülöníthető irányzatok, frakciók a moz-
galomban, s milyen ezek pozíciója?
8. Van-e a célspektrumon belül elkülöníthető stratégiai-taktikai nézetrendszer, a
megvalósításra, a hatásgyakorlásra vonatkozó felfogás?
9. Volt-e, és van-e a céloknak időbeli dinamikája, változása, ennek milyen kor-
szakolása lehetséges?
10. Van-e összehasonlítási alap más hasonló közösségek célrendszerével, illetve
kölcsönhatás ezekkel, és más társadalmi erők céljaival?

b) Morfológiai aspektus

A társadalmi mozgalom identitás- és integritásbiztosító tevékenységének megszer-
veződése.

1. Milyen a szerveződési struktúrája és közvetítói, vannak-e és milyen szerepek,
normák, intézmények a mozgalomban?
2. Milyen a szervezeti-intézményes tendenciák és a spontán tendenciák egy-
máshoz való viszonya a mozgalmon belül?
3. Lehet-e beszélni az öngazgató vs. hierarchizált-centrizált képviselési mo-
dell sűrűdéséről és vitájáról a mozgalmon belül?
4. Van-e igény szervezeti hálózat vagy rendszer kialakítására, azaz a más inici-
atívakkal fennálló kapcsolatok koordinálására és intézményesítésére, hogyan,
milyen formában?
5. Mennyire differenciálódnak a szervezeti funkciók, a célkitűzés, a vezetés
és az irányítás, az anyagi források mobilizálása, a belső információátira-
lás és a propaganda, illetve van-e differencia a központi és a helyi szervek
között?
6. Beszélhetünk-e saját normatív struktúrák kialakulásáról, milyen ezek mani-
festálódásának foka és jellege?
7. Milyen a mozgalmi szervezet hatalmi struktúrája, vannak-e szabályai az elti-
és a vezetés kiválasztásának, ellenőrzésének, leváltásának, és mi a szervezeti
hatalom alapja?
8. Van-e szervezetteljesztési célmodel] és stratégia, hogyan fogalmazódnak meg
és milyen a viszonya a más szervezetek modellelhez?
9. Vannak-e külső támogatók (anyagi javak, nyilvánosság, politikai védelem és
nyomásgyakorlás) és milyen szerepet töltenek be a belső struktúrában?
10. Vannak-e manifeszt ellentétek, és milyen a szerepe a velük való konfrontáci-
ónak az identitás és az integritás kialakításában?

e) Strukturális aspektus
A társadalmi mozgalom helye, szerepe, funkciója az össztársadalmi struktúrában, konfliktusokban és viszonyrendszerben.

1. Kik, milyen rétegekből, csoportokból, generációkból rekrutálódnak egyének, közösségek alkotják a mozgalmat társadalmi bázisát?
2. Milyen társadalmilag releváns konfliktusok és problémák körül, alapján mobilizálódnak a tagság, szerveződött meg a mozgalom és hogyan differenciálhatók, tipologizálhatók ezek a társadalmi alrendszerek vonatkozásában (gazdaság, társadalom, kultúra)?
3. Milyen társadalmilag releváns hatásokat ér/érhet el a mozgalom, és hogyan viszonyulnak ezek saját célrendszeréhez és stratégiájához? (Célul tűzött és mellék-, illetve hosszabb- és rövidebb távú hatások elkülönítése.)
4. Reagál-e, és ha igen, hogyan a mozgalom jelentkezésére a politikai rendszer, illetve egyes öszszetevői, milyen a reakciója? (Integratív, avagy kirekesztő-szankcionáló stratégia a mozgalommal szemben).
5. Milyen hagyományokat folytat, avagy éleszt újat a mozgalom a politikai kultúrában, avagy milyen új formákat hozott meg abban, értelmezhető-e sajátos, önálló politikai szubkultúráként, vagy annak részeként?
6. Mennyiben van jelen a mozgalom a nyilvánosságban és a politikai tagoltságban?
7. Hogyan értelmezhető azokon belül betöltött helye és szerepe, reagálnak-e, és ha igen, hogyan jelentkezésére a nyilvánosság és a politikai tagoltság más elemei, alkotói, irányzatai?
8. Hogyan értelmezhető a mozgalom kialakulása és tevékenysége olyan öszsz-társadalmi jelentőségű folyamatok szempontjából, mint a modernizáció, az innováció, a reformok?
9. Hogyan kapcsolódik a mozgalom a társadalom fennálló érdekkonfliktusaihoz a
10. Különböző rétegek és csoportok, a társadalom és az állam, a centrum és a helyi társadalom között?
11. Kapcsolódik-e, és ha igen, hogyan a mozgalom kialakulása és tevékenysége a társadalomban zajló generációváltás és nemzedékké válás folyamataihoz?
12. Van-e kapcsolat a mozgalom létrejötte, és a társadalmi értékretek változási folyamatai között?

BANKS, JOSEPH A.: *The Sociology of Social Movements*. London, Macmillan Press, 1972.

BLUMER, HERBERT: *Collective Behavior*. In: PARK, ROBERT E. (ed.): *An Outline of the Principles of Sociology*. New York, Barnes-Noble, 1939.

BOOKCHIN, MURRAY: *Hierarchie und Herrschaft*. Berlin, Karin Kramer, 1981, 15-18.

BRAND, KARL WERNER (Hrsg.): *Neue soziale Bewegungen in Westeuropa und den USA*. Frankfurt am Main, Campus, 1985.

BRAND, KARL WERNER - BÖSSER, DETLEF - RÜCHT, DIETER: *Aufbruch in eine andere Gesellschaft. Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik*. Frankfurt am Main, Campus, 1983.

BRAND, KARL WERNER: *Neue soziale Bewegungen*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1982.

COHEN, JEAN L.: *Between Crisis Management and Social Movements*. In: *Talos*, 1982/052, 21-40.

COHEN, JEAN L.: *Rethinking Social Movements*. In: *Berkeley Journal of Sociology*, 28, 1983, 97-113.

COUCH, CARL J.: *Kollektives Verhalten. Eine Untersuchung einiger Stereotypie*. In: *HEINZ-SCHÖBER*, I. 53-78.

DELINGEN, FLORIAN: *Was kann unter einer Bewegung verstanden werden?* In: *Kölnner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1979, Sonderheft, 13, 410-429.

DIANI, MARIO - VAN DER HEIDEN, HEIN-ANTON (1994): *Anti Nuclear Movements Across States: Explaining Patterns of Development*. In: *Flam*, 355-383.

EISINGER, PETER K. (1971): *Protest Behavior*. In: *Journal of Politics*, Vol. 33, 980-1007.

EISINGER, PETER K. (1973): *The Conditions of Protest Behaviour in American Cities*. In: Vol. 67, No. 1, 11-29.

FLAM, HELENA (1994) eds.: *States and Anti-Nuclear Movements*. Edinburgh, Edinburgh, U.P.

GAMSON, WILLIAM A.: *The Strategy of Social Protest*. Dorsey Press, Homewood, Illinois, 1975.

GAMSON, WILLIAM A. - MEYER, DAVID S. (1996): *Framing of Political Opportunities*. In: DOUG MCCADAM, JOHN D. - MCCARTHY, MAYER N. ZAID (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements*. New York, Cambridge U.P., 275-291.

GURR, TED R.: *Why Men Rebel*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1970.

GUSFIELD, JOSEPH R.: *Social Movements and Social Change*. In: KRIBENBERG, LOUIS (ed.): *Research in Social Movements, Conflicts and Change: A Research Annual*. London, JAI Press, 1981/4, 417-439.

GUSFIELD, JOSEPH R.: *Social Movements: The Study*. In: *The International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. XIV, The Macmillan Company, 1968, 445-450.

HEBERLE, RUDOLF: *Social Movements. An Introduction to Political Sociology*. New York, Appleton-Century-Crofts, Inc. 1951.